

**ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ ОДЕСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «ОДЕСЬКА АКАДЕМІЯ
НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»
Кафедра педагогіки та освітнього менеджменту**

**Кваліфікаційна робота
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК КЛЮЧОВА РИСА НЕФОРМАЛЬНОГО
ЛІДЕРА УЧНІВСЬКОГО КОЛЕКТИВУ
Responsibility as a key feature of the informal leader of the student group
на здобуття ступеня вищої освіти «Магістр»**

Виконала: здобувачка вищої освіти
другого (магістерського) рівня
спеціальності 011 Освітні, педагогічні
науки
освітньо-професійної програми
Педагогіка середньої освіти
Олійник Олена Степанівна
Науковий керівник д. пед. н., професор
Ягоднікова Вікторія Вікторівна
Рецензент:
Шмелькова Олена Олександрівна

Рекомендовано до захисту:
протокол засідання кафедри педагогіки та
освітнього менеджменту
протокол №__ від «__» _____ 2022 року
В. о. завідувача кафедри
_____ Неля КУЗНЕЦОВА

Захищено на засіданні ЕК
протокол №__ від «__» _____ 2022 року
Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)
Голова ЕК
_____ Сергій ІВАННІКОВ

АНОТАЦІЯ

Метою роботи є теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити рівень відповідальності неформального лідера учнівського колективу та надати методичні рекомендації з досліджуваної проблематики. В роботі застосовані наступні методи дослідження: вивчення психолого-педагогічної літератури та нормативно-законодавчої бази; спостереження, бесіда, анкетування, емпіричне дослідження; узагальнення отриманих даних; статистичні методи обробки даних тощо. Сучасне соціально-економічне та суспільно-політичне становище в українському суспільстві потребує переосмислення поглядів на виховання дітей. Пріоритетом сьогодні є виховання відповідального громадянина, який здатний робити свідомий вибір та спрямовувати свої знання та уміння на користь суспільства та інших людей. Тому обрана нами тема набуває актуального значення.

Ключові слова: лідер, відповідальність, учнівський колектив, методики, рекомендації.

ANNOTATION

The purpose of the work is to theoretically substantiate and empirically investigate the level of responsibility of the informal leader of the student body and provide methodical recommendations on the researched issues. The following research methods are used in the work: the study of psychological and pedagogical literature and the regulatory and legislative framework; observation, interview, questionnaire, empirical research; generalization of the received data; statistical methods of data processing, etc. The current socio-economic and socio-political situation in Ukrainian society requires a rethinking of views on raising children. The priority today is to educate a responsible citizen who is able to make a conscious choice and direct his knowledge and skills for the benefit of society and other people. Therefore, the topic chosen by us acquires actual importance.

Keywords: leader, responsibility, student body, methods, recommendations.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1 ЛІДЕРСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН.....	8
1.1. Поняття лідерства, неформального лідерства в учнівському колективі в психолого-педагогічній літературі та їх особливості.....	8
1.2. Відповідальність у структурі особистісних якостей неформального лідера.....	17
Висновки до розділу 1.....	23
РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК КЛЮЧОВОЇ РИСИ НЕФОРМАЛЬНОГО ЛІДЕРА В РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ.....	25
2.1. Методичне забезпечення та організація проблеми дослідження.....	25
2.2. Організація та проведення наукового дослідження.....	28
Висновки до розділу 2.....	30
РОЗДІЛ 3 РЕЗУЛЬТАТИ ТА АНАЛІЗ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК КЛЮЧОВОЇ РИСИ НЕФОРМАЛЬНОГО ЛІДЕРА В РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ.....	32
3.1. Аналіз одержаних результатів емпіричного дослідження.....	32
3.2. Методичні рекомендації щодо розвитку відповідальності у неформальних лідерів учнівського колективу.....	42
Висновки до розділу 3.....	51
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	61
ДОДАТКИ.....	65

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні умови життя пред'являють нові вимоги до якості освіти. Зокрема, орієнтир робиться на партнерському спілкуванні, довірі, взаємодії та співпраці між педагогом, учнем та батьками, які об'єднані спільними цілями та прагненнями, є рівноправними, добровільними та зацікавленими учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. З точки зору педагогіки феномен лідерства заслуговує особливої уваги. Формування лідерських якостей є одним з найважливіших завдань, які необхідно вирішувати в рамках освітнього процесу. Виховання конкурентоспроможних лідерів слід визнати одним із пріоритетних напрямів сучасної педагогічної науки.

Сучасне соціально-економічне та суспільно-політичне становище в українському суспільстві потребує переосмислення поглядів на виховання дітей. Пріоритетом сьогодні є виховання відповідального громадянина, який здатний робити свідомий вибір та спрямовувати свої знання та уміння на користь суспільства та інших людей. Тому обрана нами тема набуває актуального значення.

Теоретичні засади проблеми лідерства стали предметом дослідження багатьох науковців, як-от: С. Калашнікова, В. Кремень, М. Братко, В. Берека, Л. Ващенко, В. Майборода, Л. Кравченко, О. Пономарьов та інші.

Проблеми формування і розвитку лідерських якостей, виховання лідерів різного віку присвячені наукові праці Л. Кайдалової, Н. Щокіної, Б. Головешко, І. Краснощок, В. Ягоднікової, Л. Сергєєвої, В. Кондратьєва та інших.

Відповідальність як риса характеру, як складова лідерських якостей досліджувалась Н. Павлик, М. Бастун, Т. Розвадовською, М. Савич, Л. Шкіль та інших.

Питання лідерства привернули увагу соціологів, соціальних психологів і теоретиків менеджменту П. Друкера, К. Клока і Дж. Голдсмита.

Зважаючи на великий внесок у розв'язання зазначеної проблеми слід визнати, що питання виховання відповідальності у лідерів, зокрема у неформальних, залишається поза увагою дослідників.

Таким чином, актуальність та недостатнє вивчення сформульованої проблеми зумовили вибір теми дослідження «Відповідальність як особистісна якість неформального лідера учнівського колективу».

Об'єкт дослідження: неформальний лідер учнівського колективу.

Предмет дослідження: відповідальність як особистісна якість неформального лідера учнівського колективу.

Мета: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити рівень відповідальності неформального лідера учнівського колективу та надати методичні рекомендації з досліджуваної проблематики.

На основі мети сформульовано **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати проблему неформального лідера в учнівському колективі у психолого-педагогічній літературі.
2. Проаналізувати відповідальність у структурі особистісних якостей неформального лідера.
3. Провести емпіричне дослідження з виявлення рівня відповідальності у неформальних лідерів учнівського колективу.
4. Надати методичні рекомендації щодо розвитку відповідальності у неформальних лідерів учнівського колективу.

Методи дослідження: вивчення психолого-педагогічної літератури та нормативно-законодавчої бази; спостереження, бесіда, анкетування, емпіричне дослідження; узагальнення отриманих даних; статистичні методи обробки даних тощо.

Теоретичне значення полягає у тому, що уточнено сутність основних понять дослідження: «лідер», «неформальний лідер», «відповідальність неформального лідера» тощо.

Практичне значення полягає в тому, що результати дослідження можна використовувати в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти для подальшого упровадження, застосування та удосконалення.

Апробація результатів дослідження. Матеріали магістерського дослідження були презентовані на I Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Проблеми розвитку суспільства та держави: сучасні наукові виклики». Організатор: Рада молодих вчених при Одеській ОДА, 02 грудня 2022 м. Одеса.

Структура та обсяг роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (41 джерело) та додатків. Загальний обсяг роботи складає 79 сторінку

РОЗДІЛ 1

ЛІДЕРСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

1.1. Поняття лідерства, неформального лідерства в учнівському колективі в психолого-педагогічній літературі та їх особливості

Передумови для виникнення наукового методу дослідження феноменів лідерства були створені ще в ХІХ ст., проте лише на початку ХХ ст. лідерство стало предметом наукових досліджень. Великий внесок у розвиток теорії лідерства внесли давні філософи Платон, Гегель, Ніцше, Макіавеллі [1].

У «Педагогічному словнику» формальні лідери трактуються як формальні керівники, яким надані необхідні повноваження; неформальні лідери – це звичайні члени колективу або група, чиї індивідуальні якості дозволяють йому мати значний вплив на поведінку та емоції людей, тим самим ведучи їх вперед [25].

Першими вченими, які звернулися до цієї теми, були представники індивідуалістичного підходу – К. Берд, Х. Лебон, М. Михайловський, Г. Тард. У результаті розвитку цього підходу виникла «теорія рис» (Е. Богардус, Ю. Дженнінгс), згідно з якою лідер успадкував особливі якості, що відрізняють його від послідовників, і ці якості можна виділити. Проте американський дослідник Р. Стогділл, порівнявши понад 120 досліджень про «лідерські риси», дійшов висновку, що немає переконливих наукових даних, які б доводили, що люди з певними особливими рисами характеру або певним набором таких рис стають керівником [29].

На початку 1940-х років почали формуватися поведінкові теорії. У. Бенніс і Б. Нанус, Р. Блейк, Дж. Блондел, Р. Лайкерт, Дж. Мутон та інші присвятили свої наукові роботи проблемі, що лежить в основі поведінкових методів, -

взаємодії лідера та його послідовників. У 1980-х роках на зміну теорії рис прийшла ситуативна теорія лідерства. Праці Р. Бейлза, Т. Ньюкома, В. Парето, Ф. Фідлера мали великий вплив на розвиток ситуаційних підходів, які підкреслюють відносність характеристик лідера та припускають, що якісно різні середовища можуть породжувати якісно різних лідерів [3].

Американський соціолог Е. Богардус описав лідерство як певний набір психологічних якостей. У «Теорії мотивації» Р. Хау і Б. Басіо підкреслюється роль особистісних факторів у лідерстві. у 1920-1930-х роках. Проблеми лідерства розглядають У. Коулі, К. Левін, Р. Ліппі, П. Пігорс та ін. Так, у межах теорії рис розроблено набір понять для опису психологічних особливостей лідерів, а також перелік вимог до їх особистості. Що стосується шкільного середовища, то вчені досліджували прояви лідерських якостей молоді в контексті шкільних колективів і в контексті тимчасових молодіжних об'єднань [6].

Серед різних аспектів цих досліджень важливе науково-прикладне значення має вивчення особистісних характеристик старшокласника, який забезпечує своє лідерство в групі однолітків. Водночас слід визнати, що певні аспекти лідерства та їх специфіка у старшій школі належать до категорії недооцінених. Слід зазначити, що вітчизняні психологи здебільшого орієнтуються на дітей, які перебувають у невігідному становищі серед однолітків [2].

Кожен учасник групи займає певне положення в групі відповідно до своїх ділових і особистих якостей, закріплених прав і обов'язків, внеску в загальну справу, рівня відповідальності, визнання групою індивідуальних заслуг і здатності впливати на інших. Система організації групи – ієрархічний стан. Вершину ієрархії займає лідер групи, який має повноваження приймати найбільш відповідальні рішення, що зачіпають інтереси всіх членів групи [32].

Отже, лідер – це людина, яка йде попереду. Лідерство – це організаційне керівництво, яке здійснюється лідером та включає в себе розробку бачення, планування, прийняття рішень, спрямування людей на досягнення певних цілей [20].

Серед значних досліджень, пов'язаних з феноменом неформального лідерства, в зарубіжній психологічній науці виділяють:

- теорію лідерських рис (Е. Богартт, К. Берд),
- ситуативні (Е. Мамфорд, Е. Хартлі),
- особистісно-ситуативні (Р. Стогдилл, Г. Герт, С. Мілз),
- психоаналітичні (З. Фрейд, А. Адлер),
- когнітивні (Дж. Фотіс, Р. Лорд)
- та гуманістичні (А. Маслоу, Р. Блейк, Дж. Макгрегор) теорії лідерства;
- концепції трансактного аналізу (Е. Берн, Дж. Тібо)
- та трансформаційного лідерства (Дж. Берне, Б. Басс) та інші [9].

«Неформальне» лідерство виникає на основі особистих взаємин учасників. Це званий характер лідерства. На відміну від керівника, якого іноді цілеспрямовано обирають, а частіше призначають і який, будучи відповідальним за стан справ у очолюваному ним колективі, має офіційне право заохочення та покарання учасників спільної діяльності, неформальний лідер висувається стихійно. Він не має жодних визнаних поза групою владних повноважень і на нього не покладено жодних офіційних обов'язків [10].

Тому офіційний лідер, який обіймає керівні посади, не завжди буває найавторитетнішою людиною в колективі. Якщо ж керівник не буде одночасно і «неформальним» лідером, то людина, яка користується великим авторитетом у підлеглих, розкладатиме колектив. Ефективність організації та сама

результативність діяльності впаде. Цілком може статися таке, що виникне конфлікт між формальним та неформальним лідером [7].

Неформальний лідер набуває свого становища, домагаючись влади та застосовуючи її стосовно членам групи, аналогічно до того, як це робить лідер формальної організації. Неформальний лідер має дві першорядні функції:

- допомагати групі у досягненні її цілей,
- підтримувати
- та зміцнювати її існування.

Іноді ці функції виконуються різними людьми. Якщо це так, то в неформальній групі виникають два лідери: один для виконання цілей групи, інший – для соціальної взаємодії [13].

Отже, неформальним лідером є людина, яка за допомогою своїх задатків та здібностей здатна чинити вплив на інших для досягнення певних цілей. Існує досить велика кількість визначень «лідерство» та «неформальне лідерство». Термін «лідерство» ми визначили розумне й осмислене використання влади для досягнення стратегічних цілей, а неформальне керівництво – процес, з якого індивід не має статусу «керівника» і який не має відповідних повноважень, впливає на групу для досягнення різних цілей завдяки своїм здібностям, вмінням тощо [15].

Неформальні лідери – це, як правило, індивіди, які завдяки спеціальному набору особистісних якостей, певній поведінці в групі та накопиченому досвіду займають особливе місце. Неформальне лідерство – це явище, яке виникає спонтанно і є свого роду ознакою спільності особистості. Неформальні лідери часто краще проінформані, вони мають здатність ефективно спілкуватися, легко комунікують з іншими підлітками та мають здатність легко впливати на поведінку інших підлітків [18].

Треба розрізняти лідера, обраного офіційним шляхом, та лідера неформальної групи. Приклад першого типу лідерів у шкільному класі є

староста. Деякі учні стають членами офіційного активу класу на вимогу вчителя. Тому такі лідери нерідко більше орієнтуються на думку педагога, аніж своїх друзів. Це часто призводить до падіння їхнього авторитету в класі та посилення впливу неформальних лідерів [14].

Однією з характерних рис лідера, на думку С. Нестулі, є його лідерські якості – це сукупність певних властивостей, рис, що дозволяють члену дитячого суспільного об'єднання статусно виділитися в конкретній справі і приймати відповідальні рішення в значущих для групи ситуаціях. На його думку, лідер-підліток повинен володіти такими якостями: компетентність, активність, ініціативність, товариськість, кмітливість, наполегливість, самовладання, спостережливість, працездатність, самостійність, організованість. Процес розвитку лідерських якостей включає в себе і результати якісного розвитку, і власні перетворення особистості самими членами групи на основі активної діяльності в дитячому суспільному об'єднанні. Інакше говорячи, лідерські якості складаються в результаті власного активного відношення до життєдіяльності колективу [22, с. 87].

В. Ягоднікова виокремила такі компоненти лідерських якостей, які забезпечують ефективне лідерство учнівської молоді:

1) мотиваційний:

- впевненість у собі,
- потреба досягнення,
- прагнення до самоствердження та самореалізації;

2) емоційно-вольовий:

- врівноваженість,
- емоційно-позитивний настрій,
- благополуччя,
- сила волі;

3) особистісний:

- вплив на інших,
- оригінальність,
- креативне мислення,
- спілкування
- та організованість;

4) діловий:

- здатність приймати правильні рішення в непередбачених обставинах,
- готовність брати відповідальність,
- знання, навички та організаторські здібності [38 – 40].

Педагогічний аспект проблеми лідерства висвітлено у працях колишніх вітчизняних і зарубіжних педагогів (Д. Дьюї, О. Залужний, О. Лозинський, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, С. Шацький), які досліджували розвиток педагогічних колективів, освітніх лідерів, організацій студентського самоврядування.

Формальне і неформальне лідерство в учнівському колективі може існувати одночасно або окремо. Формальний лідер має повноваження представляти клас на рівні школи та відповідає за організацію класу для проведення чи участі в різних заходах тощо. Якщо офіційна система керівництва класом збігається з розподілом неофіційної влади, то це лише позитивно позначиться на результатах групової діяльності. Якщо міжособистісні стосунки в класі підпорядковані спільній меті, то присутність неформального лідера не тільки не заважає, а допомагає формальному лідеру і класу в цілому. Тому завдання класного керівника полягає в тому, щоб сприяти налагодженню таких відносин в учнівському колективі на основі

взаємопідтримки, взаємодопомоги та спільних цілей соціального значення [42, с. 145].

Вчителі нерідко ревно і роздратовано ставляться до «перегрупування сил», що відбувається в таких випадках, навколо неформального лідера. Однак великі товариські угруповання, в першу чергу хлопчачі, взагалі характерні для цього віку. Часто вони охоплюють представників різних класів.

Таким товариським і дружнім спільностям не слід заважати формуватися, якщо, звичайно, основою їх створення не є погані справи, прагнення ізоляції та протиставлення класу. Однак нерідко буває, що неформальний лідер стверджує свій авторитет серед учнів грубими порушеннями дисципліни на уроці, починає свідомо протидіяти вчителям: веде себе з ними зухвало, заважає проведенню навчальних занять, провокує непослух та витівки інших учнів. Активність такого неформального лідера рекомендується не пригнічувати, а спрямовувати на розумні цілі, залучати його до організації добрих справ [12].

Існує думка, що лідер і неформальний лідер повинен мати особливі індивідуальні якості, які роблять його здатним керувати. Він повинен володіти мистецтвом переконання, бути шляхетним, чесним, врівноваженим, справедливим, але ці чудові властивості природи є як суб'єктивними, так й абстрактними. Думається, що лідер повинен мати й інші важливі індивідуальні особливості: прагненням до влади (найчастіше побудоване на харизмі, розвитку сили особистих якостей і здібностей, добре розвиненою міжособистісною орієнтацією, розумінням потреб і пріоритетів колективу. Деякі з якостей лідера визначені генетичною основою особистості, але більшість визначаються вихованням, набувають і розвиваються у практичній діяльності. Очевидно, що головні якості лідера – гнучке, нестандартне мислення, харизматичні властивості особистості та володіння мистецтвом впливу на опонентів та колектив [8, с. 105].

Неформальні відносини і складаються на основі неформальні групи і вони протиставляють себе офіційній (формальній) організації. Тому керівник, зацікавлений не у встановленні «особистої» влади, а в успіху справи, має підтримувати неформальні [16].

Н. Сменченко підкреслює, що однією з найважливіших функцій неформальних лідерів є компенсаційна, яка проявляється як усунення недоліків у діяльності формальних лідерів. Суттєвою функцією є також персоніфікація функціонально-рольового відношення, коли лідер виступає емоційним центром для інших [34].

Оскільки «неформальні» лідери виникають під час міжособистісного процесу, можна навести приклад спонтанно сформованої групи. У спонтанних групах часто буває, що лідером є той, хто має реальну владу. Лідерами спонтанних груп часто стають молоді люди, які не використовують свої організаторські здібності в школі. Н. Кудикіна досліджувала за допомогою соціометрії становище неформальних лідерів (які мали найвищий статус на вулиці) у класах, які вони вивчали. Виявляється, що в старших учнів спостерігається чітка тенденція статусної диференціації: чим вищий соціально вимірний статус молоді людини в спонтанній групі, тим нижчий його статус в офіційній класовій групі [11].

Слід зазначити, що в науковій літературі виокремлені і схарактеризовані різні типи неформального лідера. В контексті нашого дослідження розглянемо типологію неформального лідера, яка є найбільш поширеною в науковому обігу [19].

«Диригент». Ідеальний для взаємодії з керівництвом, орієнтованим на результат, але не бажаючи зайво демократизувати взаємини з колективом. Лідер-диригент охоче керує тенденціями у своєму колективі, ні на крок не відходячи від заданої керівництвом «партитури». Його мотивація – почуття власної значущості, адже на нього покладається керівництво. Такі люди

люблять говорити: «Якби не я - страшно й подумати, що могло б статися...» Зазвичай буває доброзичливим. Вміє організувати роботу людей, заражаючи їх власною жагою досягнення мети [24].

«Диригенти» схильні до повільного, але впевненого кар'єрного зростання до менеджера середньої ланки – там для них ідеальне місце. Топ-менеджмент – не їх стихія, тому що там треба самому приймати принципові рішення, а не організувати роботу в межах поставленої задачі, яких вони воліли б уникнути - він такий привабливий і сіє навколо позитивні емоції, що навіть найнудніше завдання стає райдужним, відмовити йому практично неможливо. Його особиста мотивація – відчувати, що йому дозволено спілкуватися з керівництвом «на рівних» [23].

«Сірий кардинал». Корисна для честолюбного керівника постать. Добре створює продумані, ефективні стратегії вирішення поставленої задачі з урахуванням особистісних особливостей кожного члена колективу. Зазвичай дещо занудний, зате пам'ятає все про всіх у дрібницях – адже на цих дрібницях так легко зіграти, маніпулюючи людиною. При цьому «сірий кардинал» не претендує на лаври розробника чи організатора, вважаючи за краще все життя залишатися на других ролях в очах оточуючих, але знати, що насправді перша скрипка – він [21].

«Бунтар». Дуже складний тип. Відчуває вроджену потребу бунтувати проти існуючої несправедливості і має талант цю несправедливість знайти де завгодно і що завгодно. Любить ставити умови, організувати страйки тощо. Бунтар постійно бореться за права всіх і кожного, але при логічному обґрунтуванні прав керівництва, що ущемляються, - так само завзято відстоює ці права перед колективом [35, с. 307].

Керівники, як правило, не бачать необхідності «приручати» такого неформального лідера. Однак це небезпечна помилка. Неформальний лідер може стати причиною зниження ефективності роботи колективу, а іноді –

призвести до виникнення серйозних конфліктів. Найменш небезпечний із цієї позиції «диригент». «Диригент» прагнучиме допомогти в організації робочого процесу так, як він це бачить правильним, що часто призводить до зворотного результату через незнання ним підводних каменів і далекосяжних планів. Найнебезпечнішим, як правило, є «бунтар» [5].

Неформальних лідерів можна класифікувати на 2 типи:

- деструктивні
- та конструктивні [4].

Деструктивний лідер використовує свої механізми впливу для дезорганізації результатів діяльності керівника, що негативно впливає на авторитетність, доміантність керівника. Конструктивні лідери сприятливо впливають на соціально-психологічну атмосферу та згуртованість колективу.

Отже, неформальний лідер так само залежить від колективу, як і колектив – від нього:

- ініціює цікаві форми спільної діяльності,
- планує шляхи досягнення мети,
- впливає на розподіл функцій членів групи,
- значною мірою сприяє встановленню певної емоційної атмосфери групи,
- розвиває громадську активність групи.

Лідер повинен гостро відчувати відносини групи, мати здатність сформулювати ще усвідомлену іншими потреба групи.

1.2. Відповідальність у структурі особистісних якостей неформального лідера

Під відповідальністю розуміються обов'язки, здатність відповідально ставитися до роботи та справ у певній сфері. У психології відповідальність трактується як внутрішня саморегуляція і самодетермінація особистості, на основі ціннісної орієнтації, виявляється в розумінні причинно-наслідкового зв'язку власної поведінки та контролі своїх можливостей.

Відповідальність – категорія етики і права, що відображає особливе соціальне та морально-правове ставлення особистості до людей, до суспільства (людства в цілому), що характеризується виконанням свого морального обов'язку та правових норм [26].

Почуття відповідальності супроводжує не будь-який вчинок особистості, лише соціально значимий. Об'єктивна основа відповідальності перед соціумом і собою – це реальний зв'язок нашого суспільства та людини, який має суперечливий характер. З іншого боку, соціальні умови впливають на прояв відповідальності суб'єкта. Відповідальність як форма прояви взаємодії особистості та суспільства носить і особистий, і суспільний характер, існує не тільки відповідальність людини перед суспільством, а й суспільства перед людиною.

Відповідальність – це моральна якість особистості та категорія етики, що відображає здатність людини відповідати за свої вчинки, можливість для суспільства піддавати ці дії моральній оцінці, а «соціальна відповідальність» інтерпретується як набута особистістю здатність аналізувати власні та чужі вчинки та дії за допомогою психолого-педагогічного інструментарію [27].

Соціальна відповідальність – це діалектичний взаємозв'язок між особистістю та суспільством, що характеризується взаємними правами та обов'язками щодо дотримання приписів соціальних норм, їх виконання, що спричиняє схвалення, заохочення, а у випадках безвідповідальної поведінки, що не відповідає написам цих норм, – обов'язок зазнавати неблагополуччя [31].

Формування саме соціальної відповідальності дуже індивідуальне та по-різному. Усвідомлення соціальної відповідальності настає лише за наявності трьох умов. Перше – свободи волі людини та розуміння відповідальності перед самим собою за свої слова, дії, вчинки; друге – можливість вибору різних варіантів поведінки та розуміння відповідальності перед іншими людьми за його результати; третє – обов'язкового контролю ззовні над виконанням взятих зобов'язань.

Поняття «соціальна відповідальність» трактується в соціологічній науці як очікування стосовно дій окремих:

- осіб,
- груп,
- громадських об'єднань
- та усвідомлення ними свого обов'язку.

Як гурт може виступати будь-який колектив чи об'єднання. У цьому відповідальність розглядається з урахуванням соціальних і реалізується через форми соціального контролю через розуміння своєї суспільної ролі діючими суб'єктами. механізм реалізації соціальної відповідальності включає три рівні:

- суб'єктивний (представлений цілями, цінностями, мотивами та вибором). Безпосередній зв'язок ціннісних орієнтацій з передбачуваними соціальними наслідками та прийняттям за них відповідальності виникає в момент вибору та прийняття рішення та обумовлена тим, що в основі її лежить принцип поваги до людини;
- особистісно-психологічний (включає систему особистісних смислів, ініціативу та вольове зусилля). Відмінною особливістю соціально відповідальної поведінки є його ініціативність і добровільність, коли вольове зусилля спрямоване на подолання обставин, що утруднюють дію (страху, упередження оточуючих,

необхідності організації інших учасників, фінансових витрат та ін.). Мотиви соціально відповідальної поведінки характеризуються низьким рівнем розвитку спонукальної функції за одночасно високому рівні утворення сенсу;

- практичний (вчинок). Вищим проявом соціальної відповідальності є вчинок як цілісно особистісно-значуща та морально забарвлена дія людини, орієнтована на соціальне благо, реалізацію смисложиттєвих цінностей та свобод

Відповідальність розвивається поступово і в дорослому віці вона, як правило, є повністю сформованою, тоді людину можна назвати відповідальною.

З огляду на розвиток сучасної науки, треба усвідомлювати свою відповідальність зміни в навколишньому середовищі, якщо цього вимагають певні наслідки для всього людства. До характеристик відповідальності відноситься всебічність, безперервність. Основною функцією відповідальності є здатність брати на себе зобов'язання і відповідати за них перед усіма за дії [30, с. 78].

Якщо говорити в загальному, то в педагогіці є дві найпоширеніші концепції формування відповідальності. Автор першої концепції відомий педагог А. Макаренко, наголошує, що формування відповідальності можливе в умовах емоційного переживання. Головною метою виховання є розвиток почуття відповідальності.

Автором другої концепції є В. Сухомлинський. На його думку, формування відповідальності залежить від виховання з громадянсько-морального духовного спрямування. В. Сухомлинський наголошує на необхідності звітності, що не лише виховує відповідальність, але й сприяє розвитку співчуття та людяності.

Важливою позицією у педагогічній думці В. Сухомлинського є совість, яка є стрижневим утворенням свідомості та внутрішнім механізмом розвитку відповідальності [33].

В. Васянович визначає відповідальність як міру свободи. У своїй педагогічній роботі він приділяє особливу увагу особистості вчителя, наголошуючи на розвитку його моральної та духовної чистоти. Моральна і духовна чистота - це не що інше, як принципи, свідомість [34],

Патріотизм, нетерпимість до несправедливості. Моральна та духовна чистота вчителів сприяє розвитку в учнів таких якостей, як справжність, гідність, доброта, щирість, відповідальність. Відповідальність є невід'ємною частиною формування особистості в суспільстві. Переважна більшість філософів, педагогів і психологів асоціюють відповідальність зі свободою. Людина є частиною суспільства, яке його створило, тому має це усвідомлювати. Усвідомлення власної участі у створенні сприяє формуванню почуття відповідальності.

До елементів змістовно-сміслового компонента мотивації відповідальності належать:

- усвідомлення необхідності виконання навчально-пізнавальної діяльності та досягнення її результату;
- можливість проявити здібності, «показати себе», набути чи довести статус здатної відповідальної людини;
- можливість зробити особисте відкриття, покращити рівень підготовленості, зайнятися творчою, дослідницькою діяльністю;
- інтерес до змісту навчально-пізнавальної діяльності, спілкування під час вирішення навчальної задачі;
- можливість отримання вигоди (емоційної, матеріальної і ін. винагород), переживання успіху;

- можливість навчитися подолання труднощів.

Відповідальне лідерство стосується не лише дій керівника, парламентів, урядів чи корпорацій. Йдеться про підготовку до прийняття важливих, важких і непопулярних рішень у складних ситуаціях. Йдеться не лише про лідерство в процесі, а й про готовність взяти на себе відповідальність незалежно від ролі в потрібний час.

Відповідальність людини виражається у ставленні до справи, самої себе, людей, навколишньої природи, речей, включаючи засоби виробництва. Ступінь її розвиненості є результатом особистісних зусиль, а також дії зовнішніх факторів. Відповідальна поведінка полягає не у тому, щоб взяти на себе якнайбільше обов'язків, які буде важко чи навіть неможливо виконати. Відмова від завдання, якщо воно не відповідає психофізіологічним та особистісним можливостям – прояв відповідальної людини, що реально оцінює свій потенціал. Нав'язування додаткових обов'язків, які не може виконати, є примус до відповідальності. Особиста відповідальність набуває соціального характеру, якщо завдання, до вирішення яких причетна людина, виходять за межі індивідуальних. На формування відповідальної поведінки впливають сім'я та заклад освіти [36].

Відповідальне лідерство – багаторівневе явище, що втягує в себе окремих людей, групи та організації і полягає в прагненні до лідерської ефективності, етичної поведінки та повазі до всіх зацікавлених осіб, які мають відношення до організації, що передбачає дотримання базових економічних, суспільних та екологічних законів [37].

Часто неформальний лідер має такі особливості:

1. Здатність легко вступати в контакт з людьми;
2. Вміння концентруватися на увазі людей;
3. Здатність проводити рішення інших людей.

У західній літературі пропонується розкласти поняття «відповідальне лідерство» на формули, де відображені ті галузі, перед яким відповідальний бізнес, а отже, й відповідає його лідер [28, с. 26].

Отже, лідер повинен бути:

- здатним ініціювати цікаві форми спільної діяльності,
- планувати шляхи досягнення мети,
- здійснювати розподіл функцій членів групи,
- значною мірою сприяти встановленню певної емоційної атмосфери групи,
- розвивати громадську активність групи.

Лідер повинен гостро відчувати відносини групи, мати здатність сформулювати ще неусвідомлену іншими потребу групи.

Висновки до розділу 1

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема лідерства сьогодні активно вивчається у різних країнах. Найбільш активні дослідження проводилися та проводяться у США, де практично виникла теорія лідерства. Налічується понад 5000 незалежних досліджень у цій галузі. Дослідники визначають лідерство відповідно до власних уявлень про нього і, виходячи з того, що їх найбільше цікавить у цьому феномені.

Нами з'ясовано, що ранні підходи до вивчення феномена лідерства полягали у спробах визначити ті індивідуальні риси, якими вирізнялися ефективні лідери. У пізніших дослідженнях відзначені спроби визначити характеристики та типи поведінки лідерів, які можуть бути ефективними у певних ситуаціях. Такі ситуаційні теорії лідерства виявилися більш продуктивними, але вони не всі могли пояснити.

У розділі схарактеризовано, що неформальний лідер – це член групи, який офіційно не має керівної посади, але через свої особистісні якості, життєвий досвід і поведінку зайняв особливе становище – лідерське. Істотні чинники, що визначають можливість неформального лідерства включають: вік, посаду, професійні знання та вміння, психологію особистості, особисті якості, з яких головні – компетентність та чуйність, визнання групою. Неформальні лідери отримують від групи владні повноваження у прийнятті рішень та розпорядженні ресурсами. У своїй діяльності він робить головну ставку на людей та взаємини між ними.

Аналіз наукової літератури з досліджуваної теми дає можливість зробити висновок, що ключовими якостями сучасних неформальних лідерів є сильна воля, яка допомагає виявляти наполегливість у досягненні цілей, пригнічує волю інших і змушує їх підкорятися власному впливу; комунікабельність; домінуюча розумова здатність; вміння виконувати обіцянки, дух, що допомагає ладити з людьми, легко зближувати їх, завойовувати довіру, бачити їхні слабкі та сильні сторони та використовувати їх для власного спілкування; рішучість і цілеспрямованість дій; розуміння зовнішнього та внутрішнього умови; орієнтація та швидкість прийняття рішень у складних ситуаціях. Неформальні лідери розумні, володіють організаторськими здібностями та психологічним впливом на колектив.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК КЛЮЧОВОЇ РИСИ НЕФОРМАЛЬНОГО ЛІДЕРА В РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ

2.1. Методичне забезпечення та організація проблеми дослідження

Констатуючий етап дослідження виявляє рівень відповідальності у неформальних лідерів учнівського колективу. З цією метою було використано методики:

- Опитувальник «що ти знаєш про відповідальність?» (автор Новік Сергій Миколайович – к. пед. н., полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка) (Додаток А);
- Тест «впевненість у собі» (Додаток Б);
- Тест «Наскільки відповідальна ви особистість»? О. Є. Фурман та А. В. Фурман (Додаток В).

Опитувальник «що ти знаєш про відповідальність?» містить 10 питань. Відповідати на питання потрібно послідовно, не правлячи написане і не повертаючись до опрацьованих пунктів.

Тест на впевненість у 1973 році розробив Спенсер Райдас – член Американської психологічної асоціації та автор відомих підручників із психології. Методика дозволяє визначити ступінь впевненості у собі та виявити слабкі місця. Розрахована на людей від 18 років і старших без обмежень за освітою, професією та соціальним статусом.

Тест Райдаса складається із 30 тверджень, які описують різні типи поведінки. Для кожного питання передбачено п'ять варіантів відповідей: від «дуже притаманно мені» до «зовсім нехарактерно». Кожній відповіді відповідає

певна кількість балів із позитивним чи негативним значенням. Їхня сума – це і є відсоток впевненості.

Важливо відобразити у відповідях свою думку, а не те, що говорять про вас інші. Не роздумуйте довго – вкажіть перше, що спало на думку. Це найправильніший варіант. Як тільки почнете замислюватися над відповідями, включиться механізм психологічного захисту і результати будуть неточними.

Розшифровка результатів тесту

До суми балів першої частини додайте число 72 і відніміть суму балів другої частини.

- 0-24 бали: не впевнений у собі

Невпевнені люди тихі та сором'язливі. Уникають прямого погляду і пасують перед труднощами. Вони намагаються не обговорювати проблеми та не приймати важливих рішень. Не говорять безпосередньо про свої бажання. Інший прояв невпевненості – агресія, коли людина намагається самоствердитись за рахунок інших. Він нерозбірливий у висловлюваннях: може образити, перейти на особистості.

- 25-48 балів: скоріше невпевнений, ніж впевнений

Для таких людей важлива думка оточуючих. Вони бояться бути знехтуваними, тому не висловлюють вголос своєї думки. Це з заниженою самооцінкою і невмінням висловлювати думки і почуття.

- 49-72 бали: середній ступінь впевненості

Людина в якихось питаннях виявляє рішучість, але їй ще треба працювати над своєю самооцінкою.

- 73-96 балів: впевнений у собі

Така людина усвідомлює, що має необхідні якості, щоб досягати цілей. Приймає вона відповідальність за свої рішення, тому діє і не боїться помилитися. Вона вміє висловлювати думки і почуття, тому легко знаходить спільну мову з оточуючими. У спілкуванні демонструє повагу до себе та інших людей.

- 97-120 балів: надмірно самовпевнений

Такі люди не відчують страху, тому часто поведуться безрозсудно і ризиковано. Наприклад, людина недооцінює ризик для свого здоров'я і впевнена, що алкоголь і нікотин не зашкодять їй. Самовпевнені люди зневажливо ставляться до оточення і це заважає вибудовувати стосунки. Нерідко зайва самовпевненість обертається невиправданими надіями. Психологи вважають, що самовпевненість – це лише маска, за якою людина приховує свої проблеми і невпевненість.

Методика « Наскільки відповідальна Ви особистість» О. Є. Фурман та А. В. Фурман основана на теоретичній основі концепції чотири компонентної структури відповідальності особистості. Крім того, при їхній розробці використані принципи та окремі процедури ще двох, повною мірою оригінальних, діагностичних методів:

1. здійснення проблемно-ситуативної (розвивальної) діагностики;
2. вивчення відповідальності особистості методом аналізу цілісних життєвих ситуацій шляхом експертної оцінки найбільш відповідальних і найбільш невідповідальних осіб за окремою програмою.

Інструкція для обстежуваних.

Вам треба проаналізувати 20 ситуацій, у які Ви потрапляли чи можете потрапити, і вибрати найбільш прийнятний для Вас варіант виходу із п'яти

запропонованих та занести його до бланку відповідей. Довго не розмірковуюйте, адже перша думка – найоб'єктивніша. Бажаємо насолоди від розумової роботи.

2.2. Організація та проведення наукового дослідження

Для проведення дослідження було залучено учнів 9их класів (50 людей).

З метою виявлення відповідальності у старших підлітків було проведено діагностичне дослідження, яке вибудовувалося на основі наступних етапів:

- постановка мети дослідження;
- підбір діагностичного інструментарію;
- визначення критеріїв виявлення означеного явища;
- проведення діагностичного дослідження;
- обробка отриманих під час дослідження даних;
- констатація та інтерпретація результатів.

Першим етапом дослідження було проведення діагностик, другим етапом інтерпретація результатів та третім етапом розроблення рекомендацій щодо рівня відповідальності у неформальних лідерів учнівського колективу.

Вибір діагностичного інструментарію та інтерпретація отриманих даних здійснювалася на основі точки:

- когнітивно-аналітичного,
- емоційно-вольового,
- ціннісно-мотиваційного,
- діяльнісно-рефлексивного критеріїв;
- пасивного, ситуативного, стійкого, смислоорієнтованого рівнів відповідальності.

Виходячи з мети діагностичний інструментарій представлений у модифікованій формі, що дозволяє адаптовано застосовувати діагностичні методики до вивчення соціальної відповідальності у старших підлітків.

Обстеження проводиться з урахуванням таких основних принципів, як:

- принцип комплексності,
- системності,
- патогенетичний,
- діяльнісного підходу,
- особистісний
- та принцип розвитку.

Інструкції були короткими, зрозумілими і ясними для учня.

Важлива роль у процесі виявлення лідерів має бути відведена тестуванню. Ефективність тестових методик підтверджується їх широким застосуванням. Для оцінки лідерських якостей особистості пропонується використовувати в тестах питання, що стосуються основних сторін життєдіяльності учнівської групи:

- навчальної,
- професійної,
- наукової,
- суспільної,
- емоційно-особистісної.

Незважаючи на неоднозначне ставлення до тестування, воно досить часто використовується в приватних та державних компаніях для виявлення осіб, здатних до ефективного управління.

Тести, що використовуються для виявлення лідерів, повинні бути комплексними, орієнтованими на розкриття мотивації та спрямованості

студентів, їх схильностей та інтересів, комунікативних, організаторських здібностей. Для цього слід мати уявлення про сутнісні характеристики якостей, необхідні для становлення студента як лідера, та застосовувати ефективні способи їх діагностики.

Висновки до розділу 2

Констатуючий етап дослідження виявляє рівень відповідальності у неформальних лідерів учнівського колективу. З цією метою було використано методики: Опитувальник «що ти знаєш про відповідальність?» (автор Новік Сергій Миколайович – к. пед. н., полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка); Тест «впевненість у собі»; Тест «Наскільки відповідальна ви особистість»? О. Є. Фурман та А. В. Фурман.

Для проведення дослідження було залучено учнів 9их класів (50 людей).

З метою виявлення відповідальності у старших підлітків було проведено діагностичне дослідження, яке вибудовувалося на основі наступних етапів: постановка мети дослідження; підбір діагностичного інструментарію; визначення критеріїв виявлення означеного явища; проведення діагностичного дослідження; обробка отриманих під час дослідження даних; констатація та інтерпретація результатів.

Першим етапом дослідження було проведення діагностик, другим етапом інтерпретація результатів та третім етапом розроблення рекомендацій щодо рівня відповідальності у неформальних лідерів учнівського колективу.

Обстеження проводиться з урахуванням таких основних принципів, як принцип комплексності, системності, патогенетичний, діяльнісного підходу, особистісний та принцип розвитку.

Інструкції були короткими, зрозумілими і ясними для учня.

Важлива роль у процесі виявлення лідерів має бути відведена тестуванню. Ефективність тестових методик підтверджується їх широким застосуванням. Для оцінки лідерських якостей особистості пропонується використовувати в тестах питання, що стосуються основних сторін життєдіяльності учнівської групи – навчальної, професійної, наукової, суспільної, емоційно-особистісної. Незважаючи на неоднозначне ставлення до тестування, воно досить часто використовується в приватних та державних компаніях для виявлення осіб, здатних до ефективного управління.

РОЗДІЛ 3

РЕЗУЛЬТАТИ ТА АНАЛІЗ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК КЛЮЧОВОЇ РИСИ НЕФОРМАЛЬНОГО ЛІДЕРА В РЕАЛІЯХ СЬОГОДЕННЯ

3.1. Аналіз одержаних результатів емпіричного дослідження

Першою методикою був опитувальник «Що ти знаєш про відповідальність?» (автор Новік Сергій Миколайович)

На перше питання «Які поняття ти вважаєш найбільш близькими до поняття «відповідальність?»» учні відповіли так:

- сором, совість, порядність – 13 учнів;
- турбота, піклування, любов – 3 учні;
- небайдужість, причетність, уважність – 10 учнів;
- норма, покарання, вимога – 2 учні;
- самоконтроль, воля, гідність – 15 учнів;
- співчуття, тривога, захист – 2 учня.
- далекоглядність, серйозність, принциповість – 5 учнів.

Другим питанням було «Які поняття, на твій погляд, є антонімічними (протилежними) щодо поняття «відповідальність?» і відповіді розподілилися таким чином:

- легковажність – 22 учня;
- байдужість – 13 учнів;
- егоїстичність – 3 учня;
- обмеженість – 2 учня;
- споживацтво – 0 учнів;

- безпринципність – 3 учня;
- безкарність 5 учнів;
- безтурботність – 2 учня.

Наступним питанням було «Перед ким ти відчуваєш себе відповідальним? За що?» Більшість учнів відповіли, що перед батьками, вчителями та друзями.

На питання «Чи може висока відповідальність у чомусь заважати людині?» більшість (32 учня) відповіли «ні» та 18 учнів «так».

На наступне питання «Чи може висока відповідальність у чомусь сприяти людині?» 36 учнів відповіли «так» і 14 – «ні».

На питання «Чи згоден ти з думкою, що сформована відповідальність є однією з головних ознак повноцінної (зрілої, дорослої) особистості?» ми отримали наступні відповіді:

- так – 26 учнів;
- можливо, не замислювався – 10 учнів;
- думаю, це лише одна з багатьох ознак – 11 учнів;
- ні, відповідальність і дорослість – це практично не пов'язані між собою поняття – 3 учня.

На питання «Яким чином твої заняття спортом пов'язані з формуванням у тебе відповідальності як особистісної якості?» учням було важко відповісти.

На питання «Що найбільшою мірою сприяє формуванню відповідальності в старшому підлітковому віці» учні відповіли наступним чином:

- вимогливість старших – 5 учнів;
- самовиховання, самодисципліна – 12 учнів;
- відчуття причетності до окремих людських спільнот – 8 учнів;
- відчуття причетності до суспільства, усвідомлення себе громадянином міста, країни – 15 учнів;

- відчуття причетності до світу в цілому, до проблем людства – 5 учня;
- природжені якості людини, особливості її характеру – 2 учень;
- види діяльності, до яких вона активно залучається – 3 учня.

На питання «Чи вважаєш ти себе відповідальною людиною» ми отримали наступні відповіді :

- так, я відповідальна людина – 16 учнів;
- я хотів би бути більш відповідальним – 10 учнів;
- не настільки, як хотілося б, але прагну до самовдосконалення – 6 учнів;
- щодо себе – так, а стосовно інших не завжди – 5 учнів;
- тільки щодо тих, хто для мене багато важить – 4 учня;
- не в кожній ситуації, в якій від мене це вимагають – 5 учнів;
- там, де це мені дійсно потрібно – 4 учня;
- свій варіант відповіді.

Таким чином, згідно методики тільки 32% учнів вважають себе повністю відповідальними, 66% учнів розуміють, що таке відповідальність (рис. 3.1.).

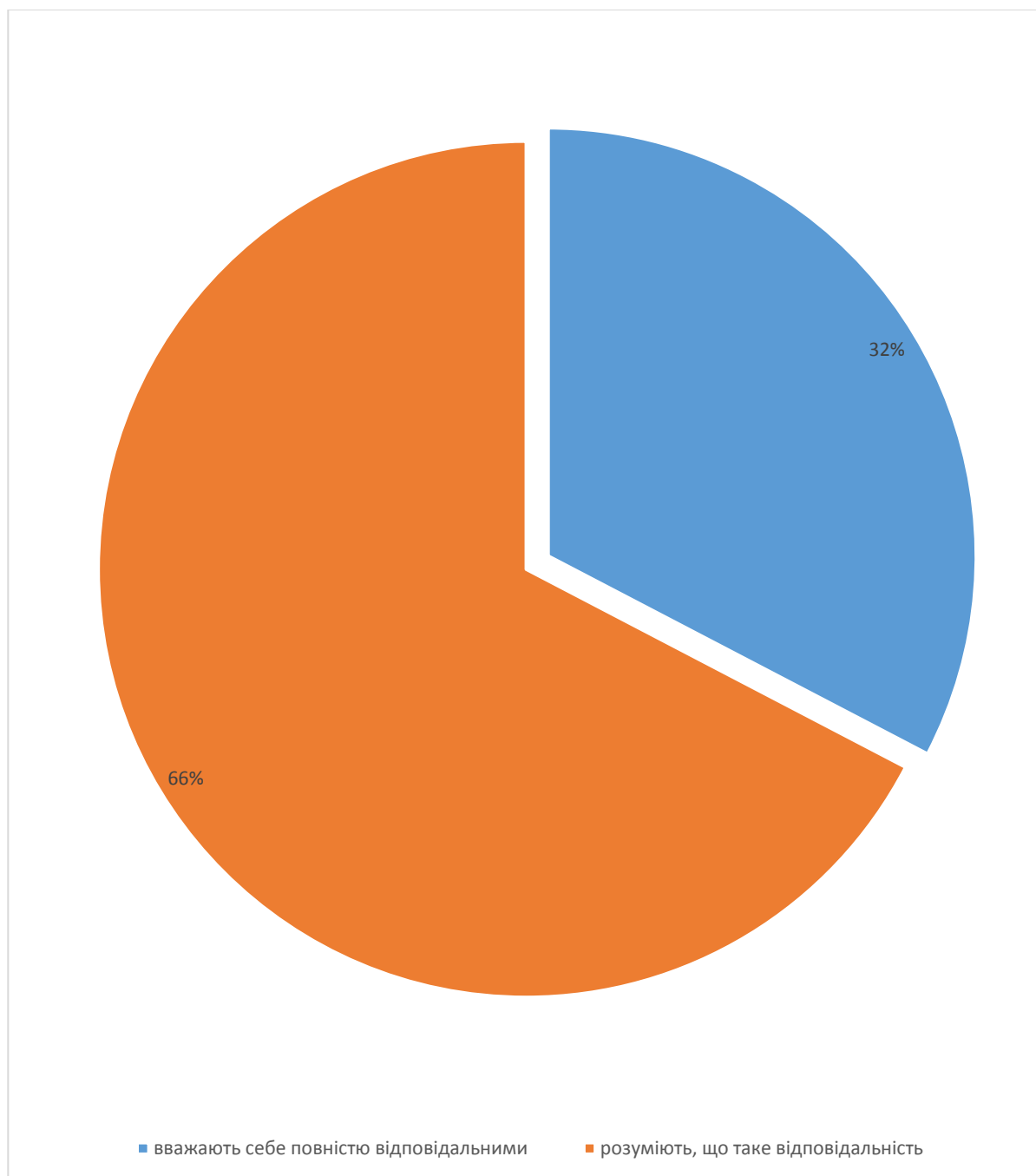

Рис.3.1. Результати за методикою опитувальник «Що ти знаєш про відповідальність?» (автор Новік Сергій Миколайович)

За тестом Райдаса, ми отримали результати, які представлені в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Результати за тестом Райдаса

Номер учня	Отримані бали	Інтерпретація
1	22	Дуже невпевнений у собі
2	29	Скоріше не впевнений, ніж впевнений
3	70	Середнє значення впевненості
4	83	Впевнений в собі
5	66	Середнє значення впевненості
6	60	Середнє значення впевненості
7	18	Дуже невпевнений у собі
8	68	Середнє значення впевненості
9	40	Скоріше не впевнений, ніж впевнений
10	90	Впевнений в собі
11	58	Середнє значення впевненості
12	15	Дуже невпевнений у собі
13	96	Впевнений в собі
14	59	Середнє значення впевненості
15	101	Занадто самовпевнений
16	60	Середнє значення впевненості
17	92	Впевнений в собі
18	70	Середнє значення впевненості
19	33	Скоріше не впевнений, ніж впевнений
20	110	Занадто самовпевнений
21	70	Середнє значення впевненості
22	88	Впевнений в собі
23	68	Середнє значення впевненості

24	115	Занадто самовпевнений
25	46	Скоріше не впевнений, ніж впевнений
26	108	Занадто самовпевнений
27	54	Середнє значення впевненості
28	21	Дуже невпевнений у собі
29	50	Середнє значення впевненості
30	84	Впевнений в собі
31	55	Середнє значення впевненості
32	100	Занадто самовпевнений
33	70	Середнє значення впевненості
34	40	Скоріше не впевнений, ніж впевнений
35	72	Середнє значення впевненості
36	94	Впевнений в собі
37	78	Впевнений в собі
38	60	Середнє значення впевненості
39	90	Впевнений в собі
40	64	Середнє значення впевненості
41	90	Впевнений в собі
42	65	Середнє значення впевненості
43	93	Впевнений в собі
44	14	Дуже невпевнений у собі
45	69	Середнє значення впевненості
46	58	Середнє значення впевненості
47	65	Середнє значення впевненості
48	45	Скоріше не впевнений, ніж впевнений
49	80	Впевнений в собі
50	60	Середнє значення впевненості

Таким чином, 10% учнів дуже невпевнені в собі. Такі люди тихі та сором'язливі. Уникають прямого погляду і пасують перед труднощами. Вони намагаються не обговорювати проблеми та не приймати важливих рішень. Не говорять безпосередньо про свої бажання. Інший прояв невпевненості – агресія, коли людина намагається самоствердитись за рахунок інших. Нерозбірливі у висловлюваннях: можуть образити, перейти на особистості. 12% учнів скоріше не впевнені, ніж впевнені. Для таких людей важлива думка оточуючих. Вони бояться бути знехтуваними, тому не висловлюють вголос своєї думки. Це з заниженою самооцінкою і невмінням висловлювати думки і почуття.

Середнє значення впевненості мають 44% учнів. Така людина в якихось питаннях виявляє рішучість, але їй ще треба працювати над своєю самооцінкою. 24% учнів впевнені у собі. Така людина усвідомлює, що має необхідні якості, щоб досягати цілей. Приймає вона відповідальність за свої рішення, тому діє і не боїться помилитися. Вона вміє висловлювати думки і почуття, тому легко знаходить спільну мову з оточуючими. У спілкуванні демонструє повагу до себе та інших людей. 10% учнів занадто самовпевнені. Такі люди не відчують страху, тому часто поводяться безрозсудно і ризиковано. Наприклад, людина недооцінює ризик для свого здоров'я і впевнена, що алкоголь і нікотин не зашкодять їй. Самовпевнені люди зневажливо ставляться до оточення і це заважає вибудувати стосунки. Нерідко зайва самовпевненість обертається невиправданими надіями. Психологи вважають, що самовпевненість – це лише маска, за якою людина приховує свої проблеми і невпевненість (рис. 3.2).

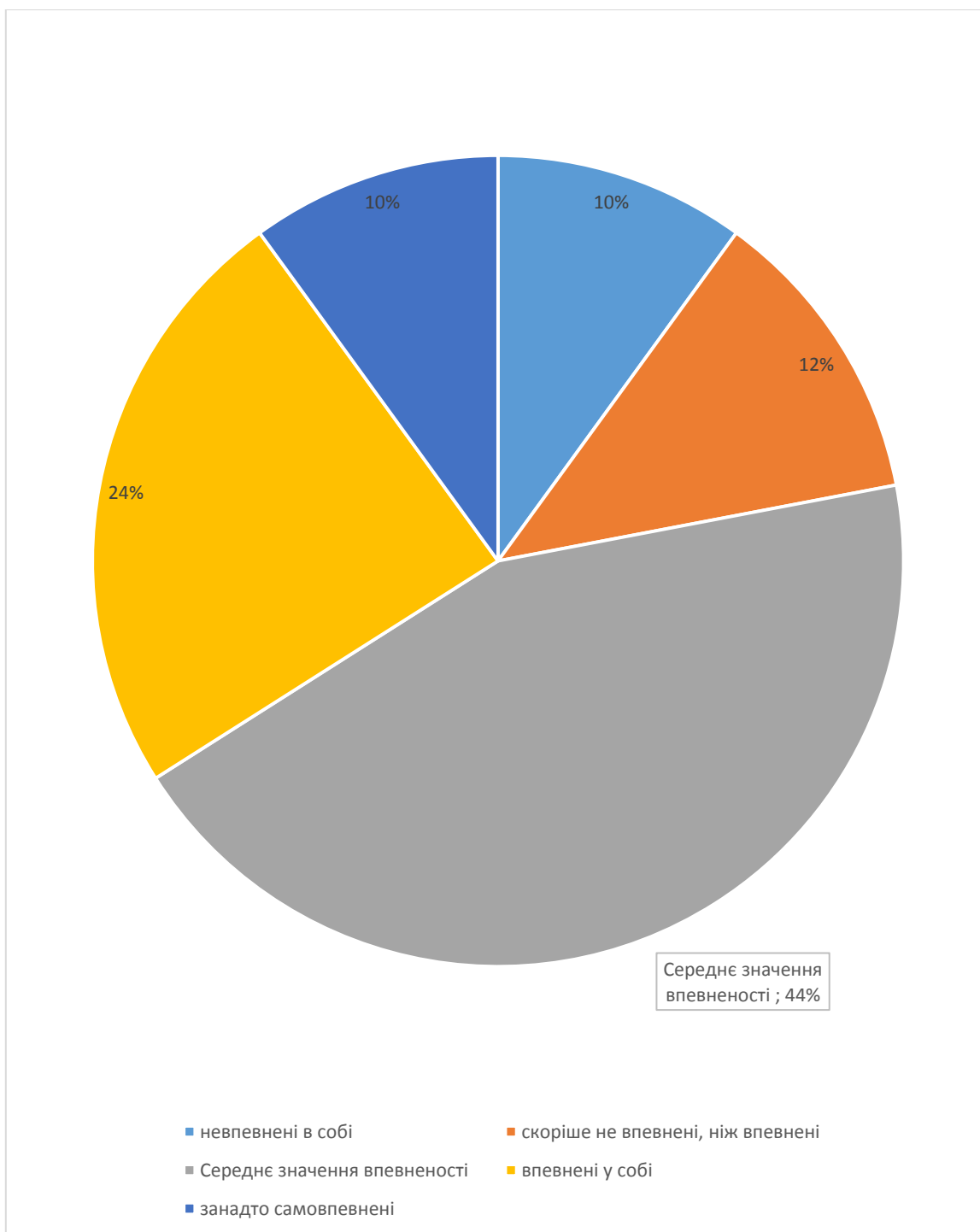

Рис. 3.2. Результати за методикою Райдаса

За методикою «Наскільки відповідальна Ви особистість» О. Є. Фурман та А.В. Фурман ми отримали наступні результати, що в 18 учнів, присутній такий поведінкововольовий компонент:

1. Надвідповідальність (рівні відповідальності):

- вкрай високий бал у 3 учнів
- дуже високий бал у 10 учнів
- високий бал у 5 учнів

2. Відповідальність присутня у 14 учнів (рівні відповідальності):

- вище середнього бал у 5 учнів;
- середній бал у 5 учнів;
- нижче середнього бал у 3 учнів.

3. Невідповідальність присутня у 18 учнів (рівні відповідальності):

- низький бал у 5 учнів;
- дуже низький бал у 8 учнів;
- вкрай низький у 5 учнів.

Підсумувавши можна зробити такий висновок, що 18 (36%) учнів є надвідповідальними особистостями за поведінково-вольовим компонентом, відповідальні 14 (28%) учнів та невідповідальними 18 (36%) учнів (рис. 3.3.).

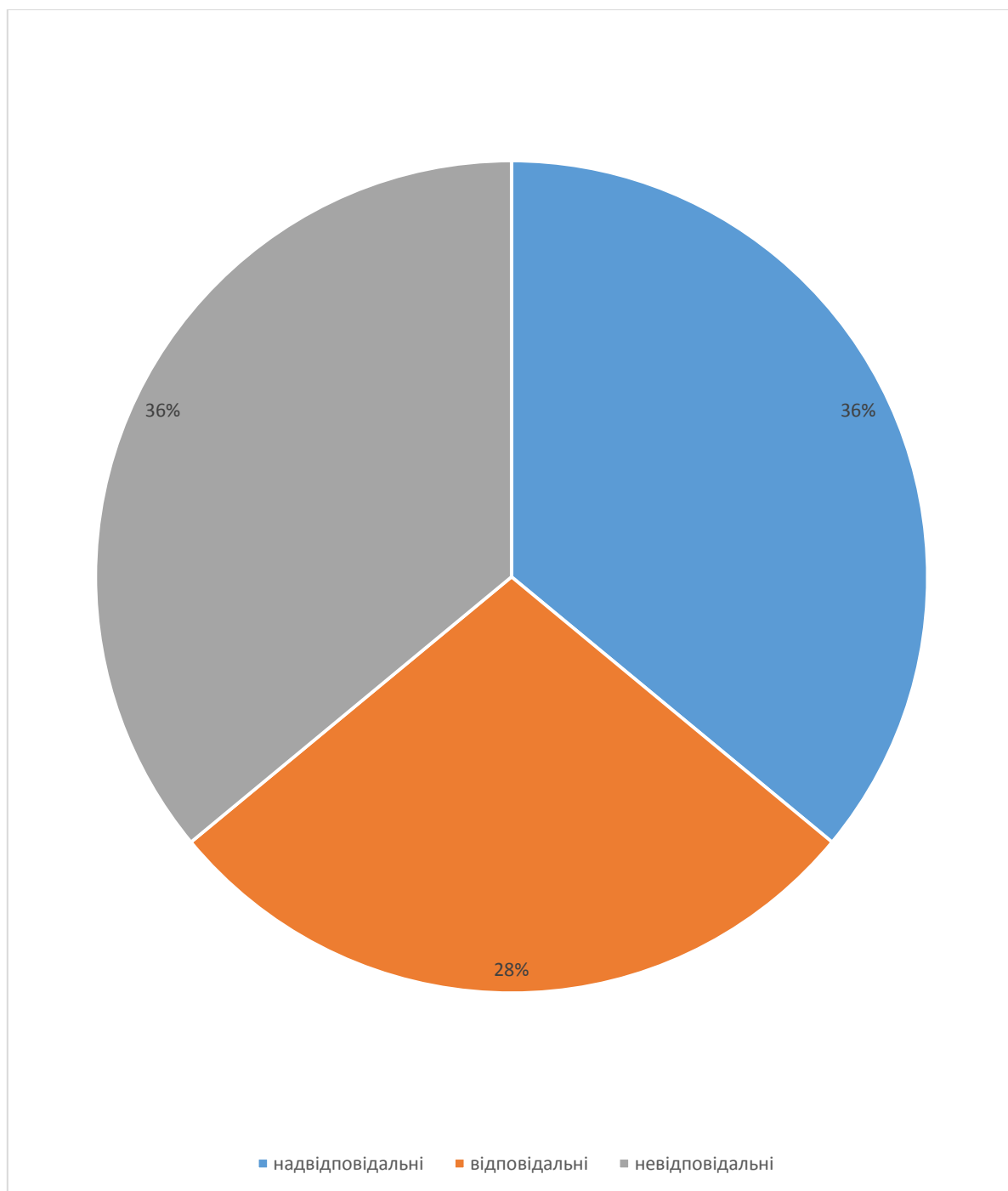

Рис. 3.3. Результати за методикою «Наскільки відповідальна Ви особистість» О. Є. Фурман та А. В. Фурман

Таким чином, ми бачимо, що рівень відповідальності в учнів невисокий, тому важливо розробити рекомендації щодо розвитку відповідальності у неформальних лідерів учнівського колективу.

3.2. Методичні рекомендації щодо розвитку відповідальності у неформальних лідерів учнівського колективу

При формуванні відповідальності слід враховувати такі особливості:

1. Особистість може бути відповідальною тією мірою, якою вона вільна у своїх діях, а справді вільна вона лише у реалізації свого власного задуму і несе відповідальність лише за те, що знаходиться в межах її прямого чи непрямого впливу. Де немає вибору, там немає і відповідальності. Якщо соціальна ситуація позбавлена свободи раціонального вибору (за умов непередбачуваності, хаосу, диктатури тощо), то в суспільстві немає місця відповідальності, а отже, і моральної дії.
2. Відповідальна людина не перекладає відповідальність на оточуючих, а шукає можливу причину невдач у собі. Не слід ототожнювати «відповідальну залежність», що виявляється тоді, коли людина виконує якесь завдання через загрозу покарання чи заохочення, і як якість особистості. Провідною моральною якістю відповідальність стає лише тоді, коли вона не може бути змінена суб'єктом за його довільним бажанням.
3. Без зовнішнього прояву, без своєї реалізації у конкретних справах та вчинках не можна виносити судження про наявність у людини відповідальності. З почуттям відповідальності відбувається не будь-який вчинок людини, лише соціально значимий. Одна з основних

відмінностей відповідальної дії від інших, що виконуються суб'єктом, – наявність контролю та оцінки зробленого не тільки з боку суб'єкта дії, а й з боку окремих осіб, груп, організацій, інстанцій та суспільства в цілому. Недолік наслідків вчинку говорить про безвідповідальність.

Серйозною проблемою у вихованні відповідальності є відсутність актуальної методології. Гостро постає питання розробки нових технологій виховання старшокласників (нових психолого-педагогічних установок, методів та форм), що відповідають сучасним соціально-економічним, духовним та освітнім умовам, в яких перебуває суспільство.

При всій відмінності у розкритті цього питання проглядається загальна тенденція до розуміння комплексного підходу до виховання відповідальності, до якого включаються такі напрямки:

- визначення та постановка цілей виховання відповідальності або цілепокладання;
- узгоджена, скоординована діяльність усіх категорій педагогів освітньої організації;
- вибір оптимального змісту, методів, форм, засобів та прийомів педагогічного впливу;
- вивчення рівня вихованості особистості старшокласника та колективу, його облік у педагогічному процесі.

Формування відповідальності вимагає, перш за все, прищеплення вміння, а потім бажання і звички втілювати її в різних життєвих ситуаціях. Розвиток відповідальності полягає в тому, щоб давати дитині постійно зростаючі навантаження в залежності від її індивідуальних особливостей і наявних можливостей, зберігаючи кожен раз ситуацію успіху, позитивне підкріплення результату.

Відповідальність, як і інші якості, можна розвивати в процесі діяльності, коли учень бере на себе певні обов'язки, що вимагають високого рівня відповідальності, або йому доручають виконання таких обов'язків. У зв'язку з цим необхідно враховувати вікові особливості прояву відповідальності у дітей. Інакше кажучи, навантажувати учнів слід з урахуванням їх психофізіологічних можливостей і здібностей, здатності нести цю відповідальність.

Процес формування відповідальності в цьому контексті розкривається в результаті пред'явлення особистості системі вимог, які усвідомлюються і перетворюються на внутрішню мотивацію поведінки. Разом із пред'явленням домагань у дитини з раннього віку відбувається розвиток почуття відповідальності під впливом дорослих, які заохочують її самостійність у прийнятті рішень. Аналіз педагогічної практики показує, що серед методів виховання відповідальності найбільш поширеними є ті, що спрямовані на набуття досвіду самостійності. Створити навколо дитини такі умови, коли немає іншого виходу з життя, окрім як стати відповідальним. Приходить розуміння: за вас ніхто нічого не зробить. Це правила виховання, наприклад, у скаутському русі.

Різноманітні суспільно значущі доручення ефективні, коли учень публічно визнає соціальну значущість такої діяльності і йому незручно відмовлятися. У практиці роботи зі студентами використовується метод надання прав в обмін на відповідальність. Наприклад, умовою занять у спортивній секції є відповідальне ставлення до навчання чи виконання певного громадського доручення.

Ситуації ефективні, коли відповідальність виявляється внутрішньо (морально) обов'язковою. Наприклад, допомогти учню, який не справляється з навчанням. Допомагайте молодшим, слабшим. Педагогічне завдання в цьому контексті полягає в тому, щоб дати можливість учням усвідомити цінність цілей

суспільно значущої діяльності, своєї участі в ній, усвідомити залежність досягнення спільного та особистого успіху від колективних зусиль.

Школярів слід на практиці переконати в тому, що інтереси колективу і його особисті інтереси нерозривно пов'язані, що необхідно постійно виховувати в собі почуття колективізму. Через суспільно корисну діяльність створюються умови, в яких учень прагне до особистого успіху, і водночас формується почуття обов'язку, відповідальності перед колективом і собою, тобто особиста соціальна мотивація.

Паралельно з мотивацією досягнення успіху та під її впливом у молодшому шкільному віці розвиваються ще дві важливі особистісні якості дитини: працьовитість і самостійність. Прагнення до суспільно-корисної діяльності як одна з форм прояву працьовитості формується у дитини з повторними успіхами, які досягаються шляхом прикладення достатніх зусиль і отримання заохочення за це з боку дитини.

Розглянемо умови, за яких суспільно корисна діяльність може сприяти формуванню відповідальності у неформальних лідерів. Серед цих умов:

- велика суспільна значущість цієї діяльності;
- добровільна та безкорислива участь учнів у діяльності;
- наявність у змісті діяльності елементів гри та творчості;
- посиленість діяльності, що вимагає, однак певних зусиль та волі від учнів;
- наявність програми цієї діяльності, що забезпечує її послідовність і регулярність;
- дотримання санітарно-гігієнічних норм і вимог безпеки.

Існує кілька підходів до класифікації видів суспільно корисної діяльності учнів. За однією з них:

- діяльність, спрямована на задоволення потреб свого колективу;

- діяльність, спрямована на задоволення потреб інших груп та осіб із соціально значущими потребами;
- діяльність, спрямована на задоволення потреб суспільства в цілому.

Для неформальних лідерів найбільш характерна суспільно корисна діяльність, спрямована на потреби свого колективу, коли учні несуть відповідальність один перед одним у своєму класі або в межах своєї школи. З яких етапів складається організація суспільно корисної діяльності? По-перше, це етап привернення уваги учнів до потреб, які відчуває їх колектив і які вони можуть задовольнити самостійно. Інакше кажучи, учні під час взаємодії з дорослими повинні усвідомлювати реальні соціальні потреби, задоволення яких сприятиме покращенню добробуту їхнього колективу в цілому. На другому етапі необхідно, щоб діти уявили програму необхідної діяльності, розподілили ролі та добровільно взяли на себе необхідні обов'язки, заявили про готовність відповідати за обрану сферу діяльності.

На третьому етапі необхідно організувати діяльність учнів для задоволення потреб, контролювати досягнуті результати та коригувати їх. Підкреслимо, що в процесі планування організації та здійснення суспільно корисної діяльності вона стає засобом виховання відповідальності, коли вона не пов'язана з власними егоїстичними інтересами, а здійснюється на благо інших, тобто на альтруїстичних засадах.

У певному сенсі суспільно корисна діяльність неформальних лідерів є передволонтерською. Тому виховання працьовитості в школярів завжди вважалось важливим педагогічним завданням. Праця з цієї точки зору виступає як основна форма суспільно корисної діяльності. Ставлення до праці, повага до людей праці, бережливе ставлення до речей, створених працею людини є важливою. У період навчання в школі учень перш за все оволодіває навичками навчальної праці, поступово усвідомлює її суспільну значущість і свою

відповідальність за доручені завдання. Сприятливою умовою для розвитку працелюбності у є те, що спочатку навчальна діяльність представляє для них великі труднощі, які необхідно подолати.

Програма щодо вдосконалення процесу виховання відповідальності може бути побудована на наступних педагогічних засадах:

- цілеспрямованості;
- науковості;
- доступності;
- свідомості та активності;
- наочності;
- індивідуального та групового підходу;
- поваги до особистості;
- вибору адекватних методів та форм.

Крім того, програма може ґрунтуватися на засадах волонтерської діяльності:

- самоврядування;
- добровільності;
- законності;
- безперервності та систематичності;
- усвідомлення особистісної та соціальної значущості своєї діяльності;
- відповідального ставлення до діяльності.

Програма може включати наступні основні напрямки діяльності:

- організація та участь у пошуково-дослідних проєктів;
- участь у фондовій діяльності;

- організація та проведення екскурсійної діяльності;
- організація та участь у проектах архівної діяльності;
- організація та участь у проектах з експозиційно-виставковою діяльністю;
- організація та проведення різних тематичних свят, концертів.

Програма щодо вдосконалення процесу виховання відповідальності у старших підлітків у вигляді волонтерської діяльності складається з трьох етапів:

- 1 етап – початковий. Включає формування, об'єднання і комплектування волонтерської групи, розстановку пріоритетів, розподіл соціальних ролей усередині групи, первинне планування діяльності.
- 2 етап – основний. Занурення у різноманітну діяльність, спрямовану на досягнення поставленої мети та вирішення педагогічних завдань з опосередкованим використанням методів, форм, засобів реалізації програми. Підготовка та проведення заходів. Аналіз та самоаналіз виконаної роботи.
- 3 етап – завершальний. Підбиття підсумків виконаної роботи. Аналіз та самоаналіз особистісного зростання в ході реалізації програми.

Слід зазначити, що суб'єктам виховного процесу необхідно пам'ятати про такі рекомендації:

- облік психолого-педагогічної характеристики старших підлітків;
- облік особливостей та принципів волонтерської діяльності в організації освіти;
- співвідношення у роботі критеріїв (компонентів) вихованості відповідальності у старших підлітків;

- дотримання відповідних умов проведення заходів, що є дотриманням правил і принципів діяльності школи або іншого закладу.

Відповідальність може формуватися з допомогою учнівського самоврядування. Завдання учнівського самоврядування:

1. Надання учням реальної можливості участі разом із педагогами у прогнозуванні, плануванні, організації, виконанні та аналізі навчально – виховного процесу.
2. Формування в учнів потреби та готовності вдосконалювати свою особистість, створення умов для розвитку здібностей та інтересів членів учнівського колективу, розвиток самостійного мислення та самосвідомості, соціальних компетенцій, громадянської позиції, громадянської відповідальності.
3. Виховання позитивного ставлення та загальнолюдських цінностей, норм колективного життя, законів держави, дбайливого ставлення до природи, виховання почуття справедливості.
4. Створення системи самоврядування як середовища, що виховує школа, що забезпечує соціалізацію кожної дитини.
5. Виявлення інтересів та потреб учнів, реалізація яких реально здійсненна в умовах освітньої установи.
6. Організація групової, колективної та індивідуальної діяльності, що залучає школяра до суспільно – цілісні відносини.
7. Визначення організаційної структури учнівського колективу, покликаної реалізувати виявлені потреби та інтереси учнів.

Принципи побудови та розвитку учнівського самоврядування:

1. відповідальності (члени Ради старшокласників несуть відповідальність за свої рішення та справи);
2. рівноправності та співробітництва (Рада на рівних правах відстоює інтереси всіх учнів та враховує думку педагогічного колективу та соціальних партнерів);
3. гласності (всі рішення Ради старшокласників доводяться до відома учнів);
4. колективності (будь-яке рішення приймається після колективного обговорення з урахуванням різноманітних думок членів Ради старшокласників).

Участь усіх старшокласників у системі самоврядування (принцип демократизму). Згода. Розбіжність можуть виникнути до ухвалення рішення, далі діє правило обов'язкового виконання рішення всіма учасниками процесу.

Широка гласність та відкритість у діяльності органів самоврядування. Гуманність до кожної окремої людини, пріоритетність інтересів учнів.

Пріоритетність безпосередньої демократії над представницькою демократією.

Ця модель самоврядування спирається на:

- Реальні можливості школи, виходячи з контингенту учнів.
- Фінансову забезпеченість школи.
- Основні нормативні документи школи, які не суперечать їм.
- Збереження та примноження шкільних традицій.

Відмітними ознаками цієї моделі є:

- Простота впровадження проекту в життя.
- Залучення дитячих та молодіжних громадських об'єднань до масовості.

- Залучення до процесу самоврядування.
- Координаційні центри різних соціальних груп.

Таким чином, розроблені рекомендації щодо вдосконалення процесу виховання відповідальності у неформальних лідерів побудована на методах та формах волонтерської, з урахуванням педагогічних принципів.

Висновки до розділу 3

Таким чином, згідно методики опитувальник «Що ти знаєш про відповідальність?» (автор Новік Сергій Миколайович) тільки 32% учнів вважають себе повністю відповідальними, 66% учнів розуміють, що таке відповідальність.

За тестом Райдаса 10% учнів дуже невпевнені в собі. Такі люди тихі та сором'язливі. Уникають прямого погляду і пасують перед труднощами. Вони намагаються не обговорювати проблеми та не приймати важливих рішень. Не говорять безпосередньо про свої бажання. Інший прояв невпевненості – агресія, коли людина намагається самоствердитись за рахунок інших. Нерозбірливі у висловлюваннях: можуть образити, перейти на особистості. 12% учнів скоріше не впевнені, ніж впевнені. Для таких людей важлива думка оточуючих. Вони бояться бути знехтуваними, тому не висловлюють вголос своєї думки. Це з заниженою самооцінкою і невмінням висловлювати думки і почуття.

Середнє значення впевненості мають 44% учнів. Така людина в якихось питаннях виявляє рішучість, але їй ще треба працювати над своєю самооцінкою. 24% учнів впевнені у собі. Така людина усвідомлює, що має необхідні якості, щоб досягати цілей. Приймає вона відповідальність за свої рішення, тому діє і не боїться помилитися. Вона вміє висловлювати думки і почуття, тому легко

знаходить спільну мову з оточуючими. У спілкуванні демонструє повагу до себе та інших людей. 10% учнів занадто самовпевнені. Такі люди не відчувають страху, тому часто поведуться безрозсудно і ризиковано. Наприклад, людина недооцінює ризик для свого здоров'я і впевнена, що алкоголь і нікотин не зашкодять їй. Самовпевнені люди зневажливо ставляться до оточення і це заважає вибудувати стосунки. Нерідко зайва самовпевненість обертається невиправданими надіями. Психологи вважають, що самовпевненість – це лише маска, за якою людина приховує свої проблеми і невпевненість.

За методикою «Наскільки відповідальна Ви особистість» О. Є. Фурман та А.В. Фурман ми отримали наступні результати, що в 18 учнів, присутній такий поведінково-вольовий компонент:

1. Надвідповідальність (рівні відповідальності: вкрай високий бал у 3 учнів, дуже високий бал у 10 учнів, високий бал у 5 учнів.
2. Відповідальність присутня у 14 учнів (рівні відповідальності: вище середнього бал у 5 учнів; середній бал у 5 учнів; нижче середнього бал у 3 учнів.
3. Невідповідальність присутня у 18 учнів (рівні відповідальності): низький бал у 5 учнів; дуже низький бал у 8 учнів; вкрай низький у 5 учнів.

Підсумувавши можна зробити такий висновок, що 18 (36%) учнів є надвідповідальними особистостями за поведінково-вольовим компонентом, відповідальні 14 (28%) учнів та невідповідальними 18 (36%) учнів.

Програма щодо вдосконалення процесу виховання відповідальності може бути побудована на наступних педагогічних засадах: цілеспрямованості; науковості; доступності; свідомості та активності; наочності; індивідуального та групового підходу; поваги до особистості; вибору адекватних методів та форм.

Крім того, програма може ґрунтуватися на засадах волонтерської діяльності: самоврядування; добровільності; законності; безперервності та систематичності; усвідомлення особистісної та соціальної значущості своєї діяльності; відповідального ставлення до діяльності.

Програма може включати наступні основні напрямки діяльності: організація та участь у пошуково-дослідних проєктів; участь у фондовій діяльності; організація та проведення екскурсійної діяльності; організація та участь у проєктах архівної діяльності; організація та участь у проєктах з експозиційно-виставкової діяльності; організація та проведення різних тематичних свят, концертів.

Програма щодо вдосконалення процесу виховання відповідальності у старших підлітків у вигляді волонтерської діяльності складається з трьох етапів: 1 етап – початковий. Включає формування, об'єднання і комплектування волонтерської групи, розстановку пріоритетів, розподіл соціальних ролей усередині групи, первинне планування діяльності. 2 етап – основний. Занурення у різноманітну діяльність, спрямовану на досягнення поставленої мети та вирішення педагогічних завдань з опосередкованим використанням методів, форм, засобів реалізації програми. Підготовка та проведення заходів. Аналіз та самоаналіз виконаної роботи. 3 етап – завершальний. Підбиття підсумків виконаної роботи. Аналіз та самоаналіз особистісного зростання в ході реалізації програми.

Слід зазначити, що суб'єктам виховного процесу необхідно пам'ятати про такі рекомендації: облік психолого-педагогічної характеристики старших підлітків; облік особливостей та принципів волонтерської діяльності в організації освіти; співвідношення у роботі критеріїв (компонентів) вихованості відповідальності у старших підлітків; дотримання відповідних умов проведення заходів, що є дотриманням правил і принципів діяльності школи або іншого закладу.

Відповідальність може формуватися з допомогою учнівського самоврядування. Завдання учнівського самоврядування: Надання учням реальної можливості участі разом із педагогами у прогнозуванні, плануванні, організації, виконанні та аналізі навчально – виховного процесу. Формування в

учнів потреби та готовності вдосконалювати свою особистість, створення умов для розвитку здібностей та інтересів членів учнівського колективу, розвиток самостійного мислення та самосвідомості, соціальних компетенцій, громадянської позиції, громадянської відповідальності. Виховання позитивного ставлення та загальнолюдських цінностей, норм колективного життя, законів держави, дбайливого ставлення до природи, виховання почуття справедливості. Створення системи самоврядування як середовища, що виховує школа, що забезпечує соціалізацію кожної дитини. Виявлення інтересів та потреб учнів, реалізація яких реально здійсненна в умовах освітньої установи. Організація групової, колективної та індивідуальної діяльності, що залучає школяра до суспільно – цілісні відносини. Визначення організаційної структури учнівського колективу, покликаної реалізувати виявлені потреби та інтереси учнів.

Таким чином, розроблені рекомендації щодо вдосконалення процесу виховання відповідальності у неформальних лідерів побудована на методах та формах волонтерської, з урахуванням педагогічних принципів.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукових джерел свідчить, що проблема лідерства сьогодні активно вивчається у різних країнах. Найбільш активні дослідження проводилися та проводяться у США, де практично виникла теорія лідерства. Налічується понад 5000 незалежних досліджень у цій галузі. Дослідники визначають лідерство відповідно до власних уявлень про нього і, виходячи з того, що їх найбільше цікавить у цьому феномені.

Нами з'ясовано, що ранні підходи до вивчення феномена лідерства полягали у спробах визначити ті індивідуальні риси, якими вирізнялися ефективні лідери. У пізніших дослідженнях відзначені спроби визначити характеристики та типи поведінки лідерів, які можуть бути ефективними у певних ситуаціях. Такі ситуаційні теорії лідерства виявилися більш продуктивними, але вони не всі могли пояснити.

У розділі схарактеризовано, що неформальний лідер – це член групи, який офіційно не має керівної посади, але через свої особистісні якості, життєвий досвід і поведінку зайняв особливе становище – лідерське. Істотні чинники, що визначають можливість неформального лідерства включають: вік, посаду, професійні знання та вміння, психологію особистості, особисті якості, з яких головні – компетентність та чуйність, визнання групою. Неформальні лідери отримують від групи владні повноваження у прийнятті рішень та розпорядженні ресурсами. У своїй діяльності він робить головну ставку на людей та взаємини між ними.

Аналіз наукової літератури з досліджуваної теми дає можливість зробити висновок, що ключовими якостями сучасних неформальних лідерів є сильна воля, яка допомагає виявляти наполегливість у досягненні цілей, пригнічує волю інших і змушує їх підкорятися власному впливу; комунікабельність; домінуюча розумова здатність; вміння виконувати обіцянки, дух, що допомагає

ладити з людьми, легко зближувати їх, завойовувати довіру, бачити їхні слабкі та сильні сторони та використовувати їх для власного спілкування; рішучість і цілеспрямованість дій; розуміння зовнішнього та внутрішнього умови; орієнтація та швидкість прийняття рішень у складних ситуаціях. Неформальні лідери розумні, володіють організаторськими здібностями та психологічним впливом на колектив.

Констатуючий етап дослідження виявляє рівень відповідальності у неформальних лідерів учнівського колективу. З цією метою було використано методики: Опитувальник «що ти знаєш про відповідальність?» (автор Новік Сергій Миколайович – к. пед. н., полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка); Тест «впевненість у собі»; Тест «Наскільки відповідальна ви особистість»? О. Є. Фурман та А. В. Фурман.

Для проведення дослідження було залучено учнів 9их класів (50 людей).

З метою виявлення відповідальності у старших підлітків було проведено діагностичне дослідження, яке вибудовувалося на основі наступних етапів: постановка мети дослідження; підбір діагностичного інструментарію; визначення критеріїв виявлення означеного явища; проведення діагностичного дослідження; обробка отриманих під час дослідження даних; констатація та інтерпретація результатів.

Першим етапом дослідження було проведення діагностик, другим етапом інтерпретація результатів та третім етапом розроблення рекомендацій щодо рівня відповідальності у неформальних лідерів учнівського колективу.

Обстеження проводиться з урахуванням таких основних принципів, як принцип комплексності, системності, патогенетичний, діяльнісного підходу, особистісний та принцип розвитку.

Інструкції були короткими, зрозумілими і ясними для учня.

Важлива роль у процесі виявлення лідерів має бути відведена тестуванню. Ефективність тестових методик підтверджується їх широким застосуванням.

Для оцінки лідерських якостей особистості пропонується використовувати в тестах питання, що стосуються основних сторін життєдіяльності учнівської групи – навчальної, професійної, наукової, суспільної, емоційно-особистісної. Незважаючи на неоднозначне ставлення до тестування, воно досить часто використовується в приватних та державних компаніях для виявлення осіб, здатних до ефективного управління.

Таким чином, згідно методики опитувальник «Що ти знаєш про відповідальність?» (автор Новік Сергій Миколайович) тільки 32% учнів вважають себе повністю відповідальними, 66% учнів розуміють, що таке відповідальність.

За тестом Райдаса 10% учнів дуже невпевнені в собі. Такі люди тихі та сором'язливі. Уникають прямого погляду і пасують перед труднощами. Вони намагаються не обговорювати проблеми та не приймати важливих рішень. Не говорять безпосередньо про свої бажання. Інший прояв невпевненості – агресія, коли людина намагається самоствердитись за рахунок інших. Нерозбірливі у висловлюваннях: можуть образити, перейти на особистості. 12% учнів скоріше не впевнені, ніж впевнені. Для таких людей важлива думка оточуючих. Вони бояться бути знехтуваними, тому не висловлюють вголос своєї думки. Це з заниженою самооцінкою і невмінням висловлювати думки і почуття.

Середнє значення впевненості мають 44% учнів. Така людина в якихось питаннях виявляє рішучість, але їй ще треба працювати над своєю самооцінкою. 24% учнів впевнені у собі. Така людина усвідомлює, що має необхідні якості, щоб досягати цілей. Приймає вона відповідальність за свої рішення, тому діє і не боїться помилитися. Вона вміє висловлювати думки і почуття, тому легко знаходить спільну мову з оточуючими. У спілкуванні демонструє повагу до себе та інших людей. 10% учнів занадто самовпевнені. Такі люди не відчують страху, тому часто поводяться безрозсудно і ризиковано. Наприклад, людина недооцінює ризик для свого здоров'я і

впевнена, що алкоголь і нікотин не зашкодять їй. Самовпевнені люди зневажливо ставляться до оточення і це заважає вибудувати стосунки. Нерідко зайва самовпевненість обертається невиправданими надіями. Психологи вважають, що самовпевненість – це лише маска, за якою людина приховує свої проблеми і невпевненість.

За методикою «Наскільки відповідальна Ви особистість» О. Є. Фурман та А. В. Фурман ми отримали наступні результати, що в 18 учнів, присутній такий поведінково-вольовий компонент:

1. Надвідповідальність (рівні відповідальності: вкрай високий бал у 3 учнів, дуже високий бал у 10 учнів, високий бал у 5 учнів.
2. Відповідальність присутня у 14 учнів (рівні відповідальності: вище середнього бал у 5 учнів; середній бал у 5 учнів; нижче середнього бал у 3 учнів.
3. Невідповідальність присутня у 18 учнів (рівні відповідальності): низький бал у 5 учнів; дуже низький бал у 8 учнів; вкрай низький у 5 учнів.

Підсумувавши можна зробити такий висновок, що 18 (36%) учнів є надвідповідальними особистостями за поведінково-вольовим компонентом, відповідальні 14 (28%) учнів та невідповідальними 18 (36%) учнів.

Програма щодо вдосконалення процесу виховання відповідальності може бути побудована на наступних педагогічних засадах: цілеспрямованості; науковості; доступності; свідомості та активності; наочності; індивідуального та групового підходу; поваги до особистості; вибору адекватних методів та форм.

Крім того, програма може ґрунтуватися на засадах волонтерської діяльності: самоврядування; добровільності; законності; безперервності та систематичності; усвідомлення особистісної та соціальної значущості своєї діяльності; відповідального ставлення до діяльності.

Програма може включати наступні основні напрямки діяльності: організація та участь у пошуково-дослідних проєктів; участь у фондовій діяльності; організація та проведення екскурсійної діяльності; організація та

участь у проектах архівної діяльності; організація та участь у проектах з експозиційно-виставкової діяльності; організація та проведення різних тематичних свят, концертів.

Програма щодо вдосконалення процесу виховання відповідальності у старших підлітків у вигляді волонтерської діяльності складається з трьох етапів: 1 етап – початковий. Включає формування, об'єднання і комплектування волонтерської групи, розстановку пріоритетів, розподіл соціальних ролей усередині групи, первинне планування діяльності. 2 етап – основний. Занурення у різноманітну діяльність, спрямовану на досягнення поставленої мети та вирішення педагогічних завдань з опосередкованим використанням методів, форм, засобів реалізації програми. Підготовка та проведення заходів. Аналіз та самоаналіз виконаної роботи. 3 етап – завершальний. Підбиття підсумків виконаної роботи. Аналіз та самоаналіз особистісного зростання в ході реалізації програми.

Слід зазначити, що суб'єктам виховного процесу необхідно пам'ятати про такі рекомендації: облік психолого-педагогічної характеристики старших підлітків; облік особливостей та принципів волонтерської діяльності в організації освіти; співвідношення у роботі критеріїв (компонентів) вихованості відповідальності у старших підлітків; дотримання відповідних умов проведення заходів, що є дотриманням правил і принципів діяльності школи або іншого закладу.

Відповідальність може формуватися з допомогою учнівського самоврядування. Завдання учнівського самоврядування: Надання учням реальної можливості участі разом із педагогами у прогнозуванні, плануванні, організації, виконанні та аналізі навчально – виховного процесу. Формування в учнів потреби та готовності вдосконалювати свою особистість, створення умов для розвитку здібностей та інтересів членів учнівського колективу, розвиток самостійного мислення та самосвідомості, соціальних компетенцій,

громадянської позиції, громадянської відповідальності. Виховання позитивного ставлення та загальнолюдських цінностей, норм колективного життя, законів держави, дбайливого ставлення до природи, виховання почуття справедливості. Створення системи самоврядування як середовища, що виховує школа, що забезпечує соціалізацію кожної дитини. Виявлення інтересів та потреб учнів, реалізація яких реально здійсненна в умовах освітньої установи. Організація групової, колективної та індивідуальної діяльності, що залучає школяра до суспільно – цілісні відносини. Визначення організаційної структури учнівського колективу, покликаної реалізувати виявлені потреби та інтереси учнів.

Отже, розроблені рекомендації щодо вдосконалення процесу виховання відповідальності у неформальних лідерів побудована на методах та формах волонтерської, з урахуванням педагогічних принципів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алфімов Д. Зміст феномену «лідерські якості особистості». *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2010. Вип. 11 (64). С. 44-51.
2. Алфімов Д. Формування позитивної мотивації учнів до виховання лідерських якостей. *Освіта Донбасу*. 2011. №1 (144). С. 68-73.
3. Бех І. Виховання особистості. Кн. 2: Міжособистісноорієнтований підхід: науково-практичні засади. К.: Либідь, 2003. 344 с.
4. Бех І. Нові методології виховання підростаючої особистості. *Український соціум*. 2004. № 1 (3). С. 88-94.
5. Богданова І. Педагогічні інновації в системі підготовки вчителя: кінець ХХ – початок ХХІ століття. Одеса : М.П. Черкасов, 2009. 157 с.
6. Булах І. Психологія особистісного зростання підлітка. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. 340 с.
7. Карамушка Л. Психологія управління. К. : Міленіум, 2003. 344 с.
8. Ковальчук В. Проблеми управлінського лідерства у професійнотехнічній освіті. *Вісник післядипломної освіти*. 2009. Вип. 11 (1). С. 101-111.
9. Колпаков В., Анісімов О. Лідерство – фактор суспільного розвитку. *Персонал*. 2005. Вип. 9. С. 66-73.
10. Кручек В. Психолого-педагогічні основи міжособистісного спілкування. К. : НАКККіМ, 2011. 302 с.
11. Кудикіна Н. Методологічні засади дослідження проблеми лідерства в освіті. *Педагогічний дискурс*. 2010. Вип. 7. С. 131-135.
12. Кузьмінський А., Омеляненко В. Педагогіка у запитаннях і відповідях. К. : Знання, 2006. 311 с.

13. Линьов К. Лідерство у контексті еволюції підходів до осмислення феномену в освіті. *Science Rise. Pedagogical Education*. 2016. № 8 (4). С. 29-34.
14. Мараховська Н. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харківський нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2009. 22 с.
15. Нестуля О. Лідер як герой, вождь у науковій традиції середини – другої половини ХІХ ст. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Серія «Економічні науки»*. 2009. № 5. С. 58-64.
16. Нестуля О., Нестуля С. Лідер вищого навчального закладу. *Проблеми функціонування вищих навчальних закладів економічного профілю : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* Полтава : РВВ ПУСКУ, 2009. С. 165-167.
17. Нестуля О., Нестуля С. Основи лідерства. Наукові концепції (від найдавніших часів до середини ХХ ст.). Полтава: ПУЕТ, 2016. 227 с.
18. Нестуля О., Нестуля С. Основи лідерства. Наукові концепції (середина ХХ ст. – початок ХХІ ст.). Полтава: ПУЕТ, 2016. 375 с.
19. Нестуля С. «Емоційне лідерство» – новий напрямок в лідерології ХХІ ст. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2010. № 1. С. 77-83.
20. Нестуля С. Аспект «служіння» у сучасних зарубіжних концепціях лідерства. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Серія «Економічні науки»*. 2009. № 5. С. 75-81.
21. Нестуля С. Теорія і практика виховання лідерських якостей особистості: з досвіду роботи. *Матеріали ІІ Всеукр. студ. наук.-практ. конф. Полтава : Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка*, 2010. С. 8-10.
22. Освітнє лідерство: від теорії до практики / ред. В. Р. Міляєва. Київ ; Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2021. 296 с.

23. Осовська Г. Основи менеджменту. К. : Кондор, 2008. С. 572-582.
24. Остафійчук Т., Штанько Н. Сучасні підходи у дослідженні лідерства. *Юридична психологія та педагогіка*. 2010. № 1 (7). С. 116-126.
25. Педагогічний словник. URL: https://pidruchniki.com/pedagogika/slovník_pedagogichnih_terminiv
26. Полковенко Т. Трансформація образу лідера в сучасному соціокультурному просторі. *Персонал*. 2006. № 7. С. 81-83.
27. Прохоренко Т., Зборовська О., Носирєва Г. Лідерство як форма самоствердження особистості в малій групі. *Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія: Соціологічні науки*. 2008. Т. 11. № 1. С. 8-13.
28. Романовський О., Серєда Н. Особистість сучасного керівника в аспекті теорії духовного лідерства. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 3. С. 20-27.
29. Рудь О., Рудь Ю. Неформальне лідерство в організації: взаємодія керівника та неформального лідера. *Нові технології. Науковий вісник КУЕІТУ*. 2009. № 1 (23). С. 204-209.
30. Рудь В. та інші Менеджмент. К. : Центр учбової літератури, 2011. 312 с.
31. Рудь В., Гуткевич С. Менеджмент. К. : Центр учбової літератури, 2011. 312 с.
32. Садохіна К. Психолого-педагогічні умови формування лідерських якостей підлітків. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 9. С. 439-448.
33. Садохіна К. Психолого-педагогічні умови формування лідерських якостей підлітків. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 9. С. 439-448.
34. Семченко Н. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у позааудиторній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харківський нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2005. 23 с.

35. Словіцька Т. Сутність феноменів керівництва та лідерства. *Університетські наукові записки*. 2010. № 3(31). С. 306-312.
36. Татенко В. Типологія лідерства. *Психолог*. 2006. № 34. С. 12-14.
37. Тихомирова О. Виховання лідера. *Шкільний світ*. 2009. № 8. С. 19-23.
38. Ягоднікова В. Виховання лідерів. *Виховна робота в школі*. 2009. № 10. С. 2-36.
39. Ягоднікова В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2006. 21 с.
40. Ягоднікова В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому процесі загальноосвітньої школи. *Наука і освіта*. 2004. № 7. С. 328-330.
41. Ященко І. Феномен лідера. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2003. № 59-61. С. 142-145.

ДОДАТКИ

Додаток А

ОПИТУВАЛЬНИК «Що ти знаєш про відповідальність?» (автор НОВІК СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ – к. пед. н., Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка)

Відповідати на питання потрібно послідовно, не правлячи написане і не повертаючись до опрацьованих пунктів. Нам цікаве все різноманіття твоїх міркувань, цінна кожна думка.

Слово «відповідальність» має кілька значень. Спробуй пояснити, як ти розумієш це слово, запропонувавши його визначення чи опис ситуації, у якій маємо справу з відповідальністю.

Які поняття ти вважаєш найбільш близькими до поняття «відповідальність» (обери від одного до трьох із запропонованих варіантів):

А) сором, совість, порядність; Б) турбота, піклування, любов; В) небайдужість, причетність, уважність;

Г) норма, покарання, вимога; Д) самоконтроль, воля, гідність; Е) співчуття, тривога, захист.

Є) далекоглядність, серйозність, принциповість.

Які поняття, на твій погляд, є антонімічними (протилежними) щодо поняття «відповідальність» (обери від одного до трьох із запропонованих варіантів):

А) легковажність; Б) байдужість; В) егоїстичність; Г) обмеженість; Д) споживацтво;

Е) безпринципність; Є) безкарність; Ж) безтурботність.

Перед ким ти відчуваєш себе відповідальним? За що?

Чи може висока відповідальність у чомусь заважати людині?

Чи може висока відповідальність у чомусь сприяти людині?

Чи згоден ти з думкою, що сформована відповідальність є однією з головних ознак повноцінної (зрілої, дорослої) особистості?

А) так;

Б) можливо, не замислювався;

В) думаю, це лише одна з багатьох ознак;

Г) ні, відповідальність і дорослість – це практично не пов'язані між собою поняття.

Яким чином твої заняття спортом пов'язані з формуванням у тебе відповідальності як особистісної якості?

Що найбільшою мірою сприяє формуванню відповідальності в старшому підлітковому віці (обери від одного до трьох із запропонованих варіантів):

А) вимогливість старших;

Б) самовиховання, самодисципліна;

В) відчуття причетності до окремих людських спільнот;

Г) відчуття причетності до суспільства, усвідомлення себе громадянином міста, країни;

Д) відчуття причетності до світу в цілому, до проблем людства;

Е) природжені якості людини, особливості її характеру;

Є) види діяльності, до яких вона активно залучається.

Чи вважаєш ти себе відповідальною людиною (обери від одного до трьох із запропонованих варіантів):

А) так, я відповідальна людина;

Б) я хотів би бути більш відповідальним;

В) не настільки, як хотілося б, але прагну до самовдосконалення;

Г) щодо себе – так, а стосовно інших не завжди;

Д) тільки щодо тих, хто для мене багато важить;

Е) не в кожній ситуації, в якій від мене це вимагають;

- Є) там, де це мені дійсно потрібно;
- Ж) свій варіант відповіді.

Додаток Б**Тест на впевненість в собі. Тест «Впевненість у собі»**

Інша назва цього тесту - тест Райдаса. Тут пропонується 30 тверджень, що описують різні типи поведінки. По кожному твердженню треба відзначити ступінь відповідності:

- 5 - "дуже характерно для мене, опис дуже вірне",
- 4 - "досить характерно для мене - скоріше так, ніж ні",
- 3 - "частково характерно, почасти не характерно",
- 2 - "досить не характерно для мене - скоріше ні, ніж так",
- 1 - "зовсім не характерно для мене, опис не вірно".

ТЕКСТ ОПИТУВАЛЬНИКА

- * 1. Більшість людей, мабуть, агресивніше і впевненіше в собі, ніж я.
- * 2. Я не наважуюся призначати побачення і приймати запрошення на побачення через свою сором'язливість.
- 3. Коли подається їжа в кафе мене не задовольняє, я скаржуся на це офіціантові.
- * 4. Я уникаю зачіпати почуття інших людей, навіть якщо мене образили.
- * 5. Якщо продавцеві коштувало значних зусиль показати мені товар, який не зовсім мені підходить, мені важко сказати йому «ні».
- 6. Коли мене просять щось зробити, я обов'язково з'ясовую, навіщо це.
- 7. Я вважаю за краще використовувати сильні аргументи і доводи.
- 8. Я намагаюся бути в числі перших, як і більшість людей.
- * 9. Чесно кажучи, люди часто використовують мене в своїх інтересах. 10. Я отримую задоволення від спілкування з незнайомими людьми.
- * 11. Я часто не знаю, що краще сказати привабливою (ому) жінці (чоловікові).
- * 12. Я відчуваю нерішучість, коли потрібно зателефонувати до установи.

- * 13. Я вважатиму за краще звернутися з письмовим проханням прийняти мене на роботу або зарахувати на навчання, ніж пройти через співбесіду.
 - * 14. Я соромлюся повернути покупку.
 - * 15. Якщо близька і шановний родич дратує мене, я швидше за приховую свою почуття, ніж виявлю роздратування.
 - * 16. Я уникаю задавати питання зі страху здатися дурним.
 - * 17. У суперечці я іноді боюся, що буду хвилюватися і тремтіти.
 - 18. Якщо відомий і шанований лектор висловить точку зору, яку я вважаю неправильною, я змушу аудиторію вислухати і свою точку зору.
 - * 19. Я уникаю сперечатися і торгуватися про ціну.
 - 20. Зробивши що-небудь важливе і варте уваги, я намагаюся, щоб про це дізналися інші.
 - 21. Я відвертий і щирий у своїх почуттях.
 - 22. Якщо хтось бреше про мене, я прагну поговорити з ним про це.
 - * 23. Мені часто важко відповісти «ні».
 - * 24. Я схильний стримувати прояви своїх емоцій, а не влаштовувати сцени.
 - 25. Я скаржуся на погане обслуговування і безлад.
 - * 26. Коли мені роблять комплімент, я не знаю, що сказати у відповідь.
 - 27. Якщо в театрі або на лекції мені заважають розмовами, я роблю зауваження.
 - 28. Той, хто намагається пролізти в черзі попереду мене, отримає відсіч.
 - 29. Я завжди висловлюю свою думку.
 - * 30. Іноді мені абсолютно нічого сказати.
- КЛЮЧ**
1. Знайти суму балів для питань, не зазначених зірочкою (номери 3, 6, 7, 8, 10, 18, 20, 21, 22, 25, 27, 28, 29).

2. Знайти суму для відзначених зірочкою питань (номера 1, 2, 4, 5, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 23, 24, 26, 30).

3. Додати до першої сумі число 72 і відняти другу суму.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

0 - 24: дуже невпевнений у собі;

25 - 48: скоріше не впевнений, ніж впевнений;

49 - 72: середнє значення впевненості;

73 - 96: впевнений в собі;

97 - 120: занадто самовпевнений.

Додаток В**Тест «Наскільки відповідальна ви особистість?»****О. Є. Фурман та А. В. Фурман.**

Інструкція для обстежуваних.

Вам треба проаналізувати 20 ситуацій, у які Ви потрапляли чи можете потрапити, і вибрати найбільш прийнятний для Вас варіант виходу із п'яти запропонованих та занести його до бланку відповідей. Довго не розмірковуюйте, адже перша думка – найоб'єктивніша. Бажаємо насолоди від розумової роботи.

Ситуація 1. Чи готові Ви заради громадянського і професійного успіху наполегливо навчатися і займатися самоосвітою упродовж п'яти і більше років?:

а – ні, не готовий (а), адже успіх у житті визначають інші фактори;

б – успіх має прийти сам собою, тому не будете занадто напружуватися;

в – намагатимуся поєднувати навчання, самоосвіту, працю і відпочинок;

г – так, навчатимуся і займатимуся самоосвітою, але упродовж тих років, що будуть визначальними для обраної професії чи громадянського успіху;

д – так, заради суспільного і професійного успіху, буду наполегливо працювати над розширенням світогляду та удосконаленням своєї компетентності навіть протягом 5-ти і більше років, якщо це потрібно.

Ситуація 2. Ваш близький приятель поїхав на заробітки за кордон. Ви обіцяли підтримувати його насамперед морально – регулярно листуватися:

а як тільки приятель поїде, Ви одразу забудете про свої обіцянки;

б – Ви інколи нагадуватимете доброму приятелеві про себе, щоразу апелюючи до своєї надзвичайної зайнятості;

в – Ви писатимете листи лише тоді, коли у Вас з'являтиметься вільний час;

г – Ви будете періодично обмінюватися листами;

д – Ви виконаєте свою обіцянку навіть тоді, коли у Вас буде обмаль часу і поганий настрій.

Ситуація 3. Вам дуже імпонує конкретний політик, програма його діяльності та очолювана ним партія. Чи погоджуєтесь Ви відкрито агітувати за них навколишніх всупереч стереотипам Вашої родини?:

а – не будете агітувати взагалі, тому що не бажаєте конфліктувати із рідними;

б – агітуватимете інколи, не публічно, на між особистому рівні стосунків;

в – так, але приховуєте від рідних свою участь у неприйнятній для них агітаційній роботі;

г – так, але максимально уникаючи між особистих зіткнень і суперечок із рідними;

д – так, причому із чіткою власною громадянською позицією та водночас з повагою до рідних, адже цінуєте позитивні людські взаємини.

Ситуація 4. Уявіть, що Ви, маючи професію і відповідну роботу, виграли “Зелену карту”, тому постали перед вибором:

а – виїдете з України назавжди й негайно;

б – виїдете з України на постійне місце проживання, як тільки зберете найважливіші речі та уладнаєте всі свої справи;

в – виїдете з України, але на деякий час (3–5 років), щоб заробити потрібну кількість грошей;

г – виїдете тільки тоді, коли перепробуєте всі можливі способи поліпшити матеріальне становище;

д – у будь-якому разі не залишите рідної землі, всерівно знайдете способи, щоб Ваша життєва гармонія не була порушена на Батьківщині.

Ситуація 5. На Ваше переконання, більшість політиків – це люди, котрі прагнуть поліпшити життя народу, тому Ви:

а – не тільки братимете участь у виборах різних рівнів, а й проявлятимете громадянську ініціативу (зібрання, протести, зустрічі з відомими політиками

тощо), вестимете агітаційну діяльність та опрацьовуватимете пресу і телевізійні політичні огляди, тобто будете у курсі справ “великої політичної кухні”;

б – безсумнівно, братимете участь у виборах усіх рівнів, вивчатимете головні політичні події, котрі обговорюватимете з рідними, друзями, колегами;

в – буде підтримувати на виборах лише аргументовано обрану Вами політичну силу та її лідера, хоча й без надмірного старання та ініціативи;

г – спостерігатимете за політичними подіями, не будучи повно впевненим(ою) у тому, що щось можна змінити на краще у цій країні;

д – не завантажуватимете свій інтелект політичним змістом, не братимете участі в політичному процесі та масових акціях.

Ситуація 6. Під час вибору партнера для серйозних стосунків (у тому числі й створення сім'ї) Ви:

а – здатні самостійно вибрати партнера своє мрії;

б – вибір партнера (партнерші) для подружнього життя здійснюєте самостійно й, водночас, зважаєте на поради батьків і друзів, які інколи (поради) можуть вплинути на Ваш вибір;

в – при виборі партнера поєднуєте свої ідеали з батьківськими настановленнями;

г – при виборі партнера переважатиме думка батьків над Вашими оцінками і поглядами;

д – я цілком довіряю батькам у виборі своєї другої половини.

Ситуація 7. Уявіть ситуацію, що Ваші престарілі батьки просять Вас приїхати до них і допомогти їм приватизувати будинок чи землю саме тепер, але у Вас є інші плани на цей час. Як Ви вчините?:

а – однозначно (на другий чи третій день) приїдете до батьків і приватизуєте майно;

б- приїдете до батьків згодом, коли матимете вільний час і займетесь приватизацією;

в – приїдете на день-два і розпочнете приватизаційний процес, котрий батьки завершуватимуть самі;

г – приїдете на кілька годин і допоможете зібрати документи на приватизацію, а подальшу роботу нехай вони виконують самі, оскільки Ви надто зайнятий(а);

д – не зможете приїхати і допомогти батькам у цій справі.

Ситуація 8. Уявіть собі, що Ви одружилися на партнері Вашої мрії, але він іноземець(ка), та ще й іншої віри. Чи готові Ви задля кохання змінити віросповідання:

а – ні, своєї віри не зречуся хоча й готовий(а) поважати віросповідання інших;

б – сповідуватиму у душі свою віру, а в загальних рисах буду причетний(а) до віри коханої людини;

в – слідуватиму канонам обох релігій залежно від життєвих ситуацій;

г – сповідуватиму закони і правила нової релігії, хоча окремі моменти (наприклад, молитви) залишу від своєї первинної віри;

д – так, я повністю прийму нову релігію (віру).

Ситуація 9. Якщо до Вас нетактовно звертаються чи відкрито принижують у громадських місцях (транспорті, магазині, парку тощо), то Ви:

а – відповідатимете тим же, оскільки зло треба відсікати;

б – звичайно відреагуєте, хоча нейтральним зауваженням стосовно даної ситуації;

в – завдяки зусиллям волі не реагуватимете на нетактовність і грубощі;

г – переведете все на жарт чи доброзичливо роз'ясните ситуацію, а якщо не вдасться це зробити, то не підтримаєте неприємний для Вас діалог;

д – у будь-якому разі будете максимально тактовні й внутрішньо зрівноважені, незважаючи на ніякі грубощі.

Ситуація 10. Чи виконаєте Ви важливе для групи однодумців завдання (наприклад, підготуєте доповідь та виступите на конференції чи зборах трудового колективу), яке Вам явно не до вподоби?:

а – не прийдете туди і не попередите про це нікого;

б – відмовитися від цього завдання і знайдете для цього “поважну” причину, щоб не з’явитися на конференцію (збори);

в – підготуєте лише план доповіді та передоручите його колезі;

г – підготуєте формальну доповідь та виступите перед колегами;

д – проконсультуєтесь із колегами, заздалегідь підготуєте змістовну доповідь та цікаво й гідно виступите перед колективом.

Ситуація 11. Чи спроможні Ви на прохання найкращого друга кілька днів попрацювати з ним на будівництві його дачі?:

а – ні, скажу другові, що не зможу йому допомогти, адже маю багато нагальних справ;

б – приїду на кілька годин, а потім під якимось приводом відлучуся;

в – не напружуючись, попрацюю день, а може й два, щоб не зашкодити нашій дружбі;

г – так, але ця пропозиція мені не до вподоби, хоча й збережу важливі для мене дружні стосунки;

д – так, я це зроблю із задоволенням заради нашої дружби, хоч треба буде добряче фізично попрацювати.

Ситуація 12. Уявіть у деталях таку ситуацію: з дитинства батьки чи близькі родичі (бабуся, дідусь та ін) привчили Вас перед сном молитися. Проте, залишивши батьківський дім, Ви:

а – перестали молитися, оскільки не вірите, що вона може позитивно вплинути на Ваше самопочуття чи збагатити Ваше життя;

б – лише інколи промовляєте цю молитву, згадуючи про батьків, дитинство, рідний дім;

в – читаєте напам'ять цю молитву час від часу, переважно тоді, коли перед Вами постають життєві труднощі та проблеми;

г – вірите цій молитві і здебільшого промовляєте її перед сном;

д – незважаючи ні на які перепони, щовечора промовлете відому молитву, усвідомлюючи кожне її слово.

Ситуація 13. Перш ніж здійснити важливу покупку (комп'ютер, телевізор, автомобіль тощо), Ви обмірковуєте і прораховуєте можливі варіанти поповнення свого бюджету:

а – у Вашому досвіді – кожна серйозна покупка – це результат тривалого обдумування; тому з цим у Вас ніколи не було проблем;

б – звісно, що всі покупки доводиться планувати, але не завжди ці плани співпадають із реальним станом речей;

в – такі покупки Ви здійснюєте тоді, коли є накопичені за довгий час кошти;

г – на жаль, планувати дорогі покупки не доводиться, адже на це потрібні великі кошти, які ще треба заробити;

д – серйозних покупок не планую і не думаю про них, адже й так зрозуміло: будуть гроші – купиш.

Ситуація 14. Чи зможете Ви виступити серед натовпу випадкових людей, обстоюючи свої громадянські та політичні погляди:

а – безперечно, зможу, незважаючи на внутрішнє хвилювання;

б – більш за все зможу, хоча робитиму це із певним внутрішнім примусом;

в – мабуть, зможу, хоч це буду робити без задоволення, із сумнівами і внутрішніми суперечностями;

г – імовірно публічно виступити зможу лише у вкрай драматичній ситуації;

д – за жодних обставин не зможу виступити перед натовпом випадкових людей.

Ситуація 15. Ви з друзями вирішили відпочити на природі, узгодили день і місце, зібрали кошти. Але жоден з них не у змозі відірватися від справ, щоб здійснити покупки і підготувати відпочинок. Тоді Ви:

а – візьмете всі клопоти із підготовки на себе, незважаючи на свою неабияку зайнятість, і зробите це на належному рівні;

б – підключите до підготовки відпочинку своїх знайомих, щоб допомогли Вам;

в – запропонуєте перенести відпочинок на кілька годин пізніше і за цей час усі разом зробите відповідні покупки;

г – запропонуєте відкласти відпочинок на кілька днів, коли буде можливість у всіх взяти участь у підготовці;

д – апелюючи до своєї зайнятості, також відмовитеся від підготовки до відпочинку.

Ситуація 16. Поспішаючи на зустріч Ви помічаєте сліпого чоловіка, який прагне зайти у маршрутку, але ніхто із оточуючих не виявляє до нього ніякого співчуття (наприклад, не підкажуть номера маршрутки тощо), тому Ви:

а – підходите до нього, запитуєте яке маршрутне таксі йому потрібно і допомагаєте зайти в машину, незважаючи на свій час;

б – цілеспрямовано йдете на зупинку, просите людей допомогти йому;

в – проходячи кілька метрів, все ж повертаєтеся і просите, щоб навколишні допомогли сліпій людині, оскільки Вам “дорогий час”;

г – надієтеся, що все ж таки люди допоможуть йому;

д – не втручаєтеся у цю ситуацію категорично.

Ситуація 17. Вас не треба переконувати в тому, що дотримання суспільних норм – від правил дорожнього руху і сплати податків, і до участі у

справах трудового колективу та участі у виборах – поліпшує щоденне життя людей та зміцнює державу. Тому Ви:

а – лише дотримуєтеся норм, котрі встановили самі у процесі життя, виходячи із власних потреб та інтересів;

б – дотримуєтеся тільки найзагальніших норм суспільного життя;

в – дотримуєтеся норм суспільного життя вибірково, залежно від ситуації;

г – завжди критично аналізуєте життєві ситуації і свої вчинки, але часто не дотримуєтеся дрібних суспільних норм (наприклад, іноді порушуєте правила пішохода, вчасно не сплачуєте за комунальні послуги та ін.);

д – постійно контролюєте свою поведінку, аналізуєте різні життєві ситуації, дотримуєтеся встановлених норм і правил, критично, правдиво і безперервно оцінюєте свої дії і вчинки.

Ситуація 18. Чи готові Ви навчатися на “добре” та “відмінно”, жертвуючи своїм щоденним відпочинком, заради здійснення Вашої мрії – комп’ютера у подарунок від батьків:

а – ні, за жодних умов я не готовий (а) жертвувати власним відпочинком, навіть за найдорожчі подарунки;

б – не буду жертвувати власним відпочинком, а комп’ютер – це справа майбутнього;

в – намагатимуся поєднувати навчання із відпочинком і, якщо вдасться, виконаю умови батьків;

г – заради такого подарунка я зможу навчатися на “добре” та “відмінно”;

д – зможу навчатися на “відмінно” та “добре” незалежно від того, чи батьки готові на такий подарунок чи ні, адже я їх люблю.

Ситуація 19. Ваші однолітки збираються взяти участь у всеукраїнській громадській акції “Молодь проти хабарництва”. Ваші варіанти відповідей:

а – у жодному разі не підете, адже це не Ваша справа;

б – мабуть, не підете;

в – не знаю, усе залежить від обставин;

г – мабуть, піду,

д – піду за будь-яких умов, адже це дуже важливо для мене і для суспільства.

Ситуація 20. Чи зможете Ви задля душевного чи соціального благополуччя близьких Вам людей – батьків, брата (сестри) чи коханого(ї), пожертвувати своїми інтересами чи авторитетом:

а – ні, не зможу, ні за яких умов;

б – не знаю, оскільки важливими для мене є як мої інтереси й авторитет, так і близькі люди;

в – зможу, але тільки вибірково, наприклад, заради матері й коханого(ї);

г – так, заради благополуччя рідних до певної міри зможу пожертвувати інтересами й авторитетом;

д – так, я зможу.